MANUSCRIPT
EN BOEK
TOT EN MET BELEG OOSTENDE
VAN 3 APRIL TOT 12 APRIL
PROTESTANTSE KERK
VELODROOMSTRAAT 26 OOSTENDE
ALLE DAGEN 1400-1900 UUR

De Protestantse Gemeenschap is gelukkig om langs deze weg, voor de eerste maal en op een niet onopvallende manier, naar buiten te treden in het openbare en kulturele leven van de stad Oostende.
Het thema van deze tentoonstelling : "Manuscript en Boek tot en met het Beleg van Oostende", is om verschillende redenen zo gekozen. Als Protestantse Gemeenschap is deze kerk, zoals elke kerk uit de reformatie, een christelijk-evangelische leefgemeenschap, die haar bestaanszin, inspiratie, geestelijk leven en opbouw wil putten uit de Heilige Schrift, Gods Heilig Woord, de Bijbel, die juist via het manuscript en later het gedrukte boek voor de mensheid toegankelijk werd in de vorm van een door ieder begrijpelijke en leesbare tekst in de lands- en omgangstalen.
Ook het beleg van Oostende, van 1601 tot 1604, leeft als het ware in de herinnering van deze Protestantse Kerk,uit de Velodroomstraat, die ontstaan is uit de prediking van het Evangelie in de tijd van de reformatie. Vlaanderen was toen voor de meerderheid protestants geworden. In 1579 ondertekenden de twee burgemeesters van de stad Oostende, Cornelis Kien en Jacob Gheertsseune, het besluit, waarbij de Protestantse Kerk als de enige officiële erkend en toegelaten werd binnen de stadsmuren.
Het protestantisme werd hier zo goed als uitgeroeid bij het einde van het beleg van Oostende in 1604, waarbij deze stad de roem en de eer te beurt valt, de laatste protestantse en anti-spaanse vesting te zijn in de Zuidelijke Nederlanden, door een moedig en heroisch verzet. Van de overblijvende bijbelse Christenen vertrokken nadien de meesten naar veilige en tolerante oorden in Nederland, Duitsland, Engeland, e.a.
De prediking van het Evangelie is hier toch doorgegaan, zelfs met een relatieve bloei onder de regering van Jozef II. Na de Belgische Onafhankelijkheid was er bijna ononderbroken een predikant hier werkzaam, die een gebied te verzorgen had dat de kuststreek en het binnenland, Brugge inbegrepen, omvatte.
Sedert 1979 behoort deze kerk tot de "Verenigde Protestantse Kerk in België", is calvinistisch van origine, maar heeft in haar belijdenisgeschriften ook de (Lutherse) Augsburgse Confessie opgenomen.
In december 1980 ondertekende de Koning een besluit waarbij deze gemeente officiëel erkend werd. Dit was mogelijk geworden na een gunstig advies van het Gemeentebestuur, waarvoor wij zeer dankbaar en erkentelijk zijn.
Wij nemen ons voor, als Protestantse Gemeenschap van Oostende aktief deel te nemen aan het openbare, religieuze, sociale en kulturele leven van deze ons nauw-aan-het-hart liggende en historisch belangrijke stad.

De tentoonstelling "Manuscript en Boek tot en met het Beleg van Oostende", staat onder de hoge bescherming van :
(in alfabetische volgorde)

Dhr. P.J. BOS, Medewerker Rijksarchief Zeeland te Middelburg (Nederland).
Dhr. F. BOURGOIS, Schepen van de Stad Oostende.
Prof. Dr. A. DEROLEZ, Conservator der Handschriften en Kostbare Werken,
Rijksuniversiteit Gent.
Docent Vrije Universiteit, Brussel.
Kpt. I. DEVELTER, Commandant Rijkswachtdistrict Oostende.
Dhr. J. FELIX, Schepen van de Stad Oostende.
Dhr. J. GOEKINT, Burgemeester van de Stad Oostende.
Dhr. A. LARIDON, Schepen van de Stad Oostende.
Dr. J.A. MERTENS, Rijksarchivaris Afdeling Brugge - Gent.
Prof. Dr. A. PIETERS, Synodevoorzitter Verenigde Protestantse Kerk in België.
Dhr. A. RIGAUX, Directeur Dienst Toerisme, Stad Oostende.
Dhr. R. ROOSE, Secretaris-Generaal, Ministerie Nationale Opvoeding en Cultuur.
Dhr. O. VILAIN, Stadsbibliotecaris, Stad Oostende.

****

Werkgroep "Manuscript en Boek tot en met het Beleg van Oostende" :
(in alfabetische volgorde)

Dhr. D. Buerman
Dhr. P. Decerf
Dhr. M. Goetinck
Dhr. P. henry
Ds A. Laureys
Dhr. G. Vandamme
Dhr. D. van der Bauwhede

****

Met dank aan de volgende uitleenorganismen en private verzamelingen :
(in alfabetische volgorde)

Bank Brussel - Lambert, zetel Oostende.
Belgisch Bijbelgenootschap, Brussel.
Heemkundig Museum "De Plate", Oostende.
Koninklijke Bibliotheek Albert I, Brussel.
Nederlandse Hervormde gemeente Sluis.
Rijksarchief Zeeland, Middelburg (Nederland).
Stad Deinze.
Stadsbibliotheek Oostende.
Sint-Bernardusabdij, Bornem.
Private verzamelingen : M. Goetinck, Brugge.
G. Grootjans; Oostende.
A. Laureys, Oudenburg.
D. van der Bauwhede, Oudenburg.

Afkortingen en Initialen :

BBG : Belgisch Bijbelgenootschap
DPO : Heemkundig Museum "De Plate", Oostende
KBB : Koninklijke Bibliotheek Albert I, Brussel
HGS : Nederlandse Hervormde gemeente Sluis
RAZ : Rijksarchief Zeeland, Middelburg
SBO : Stadsbibliotheek Oostende
SBB : Sint-Bernardusabdij Bornem

M.G.: Marc Goetinck
A.L.: Alfons Laureys
O.V.: Omer Vilain
DvdB: Dirk van der Bauwhede

HET BELEG VAN OOSTENDE, 1601 - 1604.

DOOR

G. BILLIET

Het beleg van Oostende is een der spannendste episoden uit de Tachtigjarige Oorlog, de lange worsteling tussen de Nederlanden - vooral de Noordelijke Provinciën - en Spanje. Die oorlog droeg niet alleen een politiek en religieus karakter maar had bovendien een internationale weerslag. Hij brak uit twee jaar na de beeldenstorm (1566) vooral door de onverzoenlijke reactie van Filips II. In de militaire en politieke verwarring, na de dood van don Juan (1578), sloten de opstandige provinciën de Unie van Utrecht (1579), waarbij de voornaamste steden van Vlaanderen en Brabant een anti-Spaans bestuur kregen. Tussen 1579 en 1585, bracht Farnese echter alle steden in de Zuidelijke Nederlanden weer onder Spaans gezag, uitgenomen Oostende.

De overstromingen, veroorzaakt door het doorsnijden van de oostelijke duinen, hadden de stad een sterke strategische positie bezorgd. Meer nog, het garnizoen dat uit een legertje van huurlingen bestond - waaronder een contingent Engelsen, gestuurd door Koningin Elisabeth - maakte van Oostende eèn roversnest van waaruit de hele provincie 15 jaar lang geteisterd werd. Jarenlang werd er bij de overheid op aangedrongen dat hol uit te roeien. Eerst in 1599, het jaar dat de aartshertogen Albrecht en Isabella hun regering begonnen, werd met de bouw van een reeks forten rond Oostende aangevangen om de razzia's te bedwingen. De aanval op de stad, aanzienlijk versterkt door de Staten van de Republiek en begiftigd met een nieuwe haven, werd pas ingezet één jaar na de Slag bij Nieuwpoort (2 juli 1600), waar het leger van de aartshertog verslagen werd door dat van Prins Maurits.

Op 5 juli 1601 begon dan het fameuze beleg dat meer dan drie jaar zou duren. Oostende, een der sterkste vestingen van het continent, werd ineens beroemd. Het werd zo vernuftig belegerd, zo heroïsch verdedigd dat heel Europa het drama met de grootste belangstelling volgde en dat een uitgebreide en gevariëerde literatuur in verscheidene talen daarrond ontstond.

Essentieel voor de belegerden was : enerzijds de belegeraar op afstand houden en anderzijds de gemeenschap met de zee bewaren. Het tweede punt, de betrekkingen over zee met Zeeland en Holland, van waaruit Oostende bevoorraad werd, hebben de belegerden bijna tot de laatste dag volgehouden. Ze hebben echter niet kunnen verhinderen dat de vijand, langzaam maar onstuitbaar, in de stad binnendrong. Pas in april 1603 veroverden de Spanjaarden belangrijke buitenwerken. Datzelfde jaar nam Ambrosio Spinola de leiding van het beleg in handen. Afsnijdingen, door de belegerden aangelegd, konden het Spaans offensief, gesteund door superieure

vuurkracht, niet tegenhouden. De tot puin geschoten vesting werd tenslotte tot overgave gedwongen op 20 september 1604.

De ridderlijke Spinola verleende de dappere verdedigers een eervolle uittocht.

****

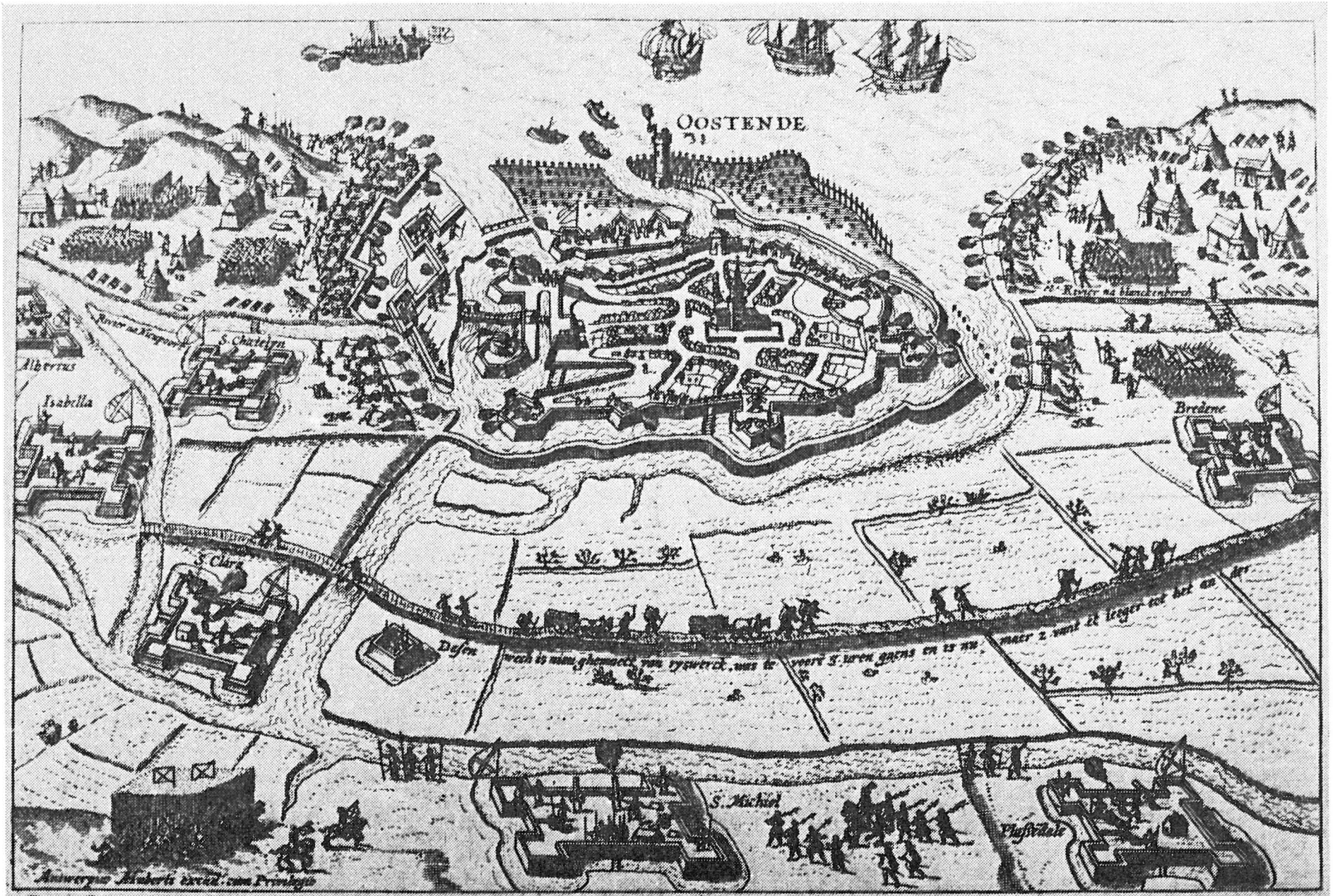

Zeer stercke belegeringe der Zee-stadt Oostende, daer den Aerts-hertoge Albertus int laste der maent Iunij 1601. met grooter heer-vracht voor is gecomen, met brengende vele geschuts ende menichte van orlochsche ammunitie.

1601

K A T A L O G U S
****

A. DOCUMENTEN NOPENS "HET BELEG VAN OOSTENDE, 1601 - 1604".

A.1 OSTEND, A BREEFE DECLARATION, LONDON, MATHEW LAW, 1602.
(ANASTATISCHE HERDRUK : AMSTERDAM, DA CAPO PRESS, 1971)

Een recente herdruk van een kort verslag over de aanval van 8.1.1602.

Eigendom : Stadsbibliotheek Oostende. O.V.

A.2 A DIALOGUE AND COMPLAINT MADE UPON THE SIEDGE OF OASTEND, MADE BY THE KING OF SPAINE, THE ARCHDUKE, THE INFANTA, THE POPE, AND THE ELDEST SONNE OF SAUOYE, TO THE PRINCE MORRICE.
LONDON, MATHEW LAW, 1602.

Zeer zeldzaam werkje. Waarschijnlijk énig exemplaar in ons land.

Eigendom : Stadsbibliotheek Oostende. O.V.

A.3 BELÄGERUNG DER STATT OSTENDE, IOURNAL : TAGREGISTER UND EIGENTLICHE BESCHREIBUNG ALLER GEDENCKWURDIGSTEN SACHEN...
OSTENDE, 1604.

Het belangrijk werk in het Duits onmiddelijk na het Beleg gepubliceerd met een aanvulling van de laatste dagen.

Eigendom : Stadsbibliotheek Oostende. O.V.

A.4 DILLINGHAM, WILLIAM : THE COMMENTARIES OF SR FRANCIS VERE BEING DIVERSE PIECES OF SERVICE, WHEREIN HE HAD COMMAND, WRITTEN BY HIMSELF IN WAY OF COMMENTARY.
CAMBRIDGE, JOHN FIELD, 1657.

Francis Vere, de belangrijkste van "The fighting Vere's", was de Engelse Gouverneur te Oostende gedurende het Beleg.

Eigendom : Stadsbibliotheek Oostende. O.V.

A.13 STRADA, FAMIANUS

HISTOIRE DE LA GUERRE DE FLANDRE.

BRUXELLES, TWEEDE HELFT 18° EEUW.

Eigendom : Koningin Astridmuseum, De Panne.

A.14 SCHILDERIJ : BELEG VAN OOSTENDE

PIERRE BENIEST (OOSTENDE,1902-1978).

Pierre Beniest was kunstschilder en restaurateur. Het tentoongestelde schilderij is een copie van het werk van SEBASTIAAN VRANCX (Antwerpen, 1573-1647). Het origineel is in het bezit van Lord Aldenham, London en is te dateren rond 1618. Het geeft een zicht op de stad vanuit het zuiden. De copie kon vervaardigd worden naar aanleiding van een tentoonstelling te Brugge in 1956, getiteld : "Vlaamse Kunst in Brits bezit".

Eigendom : Heemkundig Museum "De Plate", Oostende. A.L.

A.15 PANEEL : UITTOCHT VAN HET GARNIZOEN EN DE OOSTENDSE BURGERS.

EMILE BULCKE (OOSTENDE, 1875 - SCHAARBEEK, 1963)

Dit paneel is een ontwerp naar aanleiding van een praalstoet, ingericht tergelegenheid van de driehonderdste verjaardag van het Beleg van Oostende, in 1904. Voor deze gebeurtenis schreef de Toeristische Groep van de stad, (Ostende en avant) een prijskamp uit, waaraan,naast Bulcke, Vital, Keuller en Henri Permeke deelnamen. De praalstoet werd nooit gerealiseerd, maar het resultaat van deze prijskamp was een paneel bestaande uit zes delen, waarvan hier het nummer vier.

De panelen zijn een legaat van Emile Bulcke aan de Heemkundige Kring "De Plate".

Eigendom : Heemkundige Kring "De Plate", Oostende. A.L.

A.16 GRAVURE : OOSTENDE, ZEER STERCKE BELEGERINGE DER ZEE-STADT OOSTENDE, DAER DEN AERTS-HERTOGE ALBERTUS INT LESTE DER MAENT JUNIJ 1601. MET GROOTER HEER-CRACHT VOOR IS GECOOMEN, MET BRENGENDE VELE GESCHUTS ENDE MENICHTE VAN ORLOCHSE AMONUTIE.

ANTWERPIAE, A. HUBERTI EXCUD. CUM PRIVILEGIO.

Eigendom : Stad Oostende, Iconografisch Archief, N° O/199.

A.17 GRAVURE : EIGENTLICHE ABCONTRAFACTUS DER SEESTAT OASTENDE, SAMPT DER BELEGERUNG DES ERTZHERTZOGEN ALBERTI.
ANNO 1601.

Eigendom : Stad Oostende, Iconografisch Archief, N° 0/200.

A.18 GRAVURE : OOSTENDE.

Deze gravure toont de geweldige belegering op 7 januari 1602.

Eigendom : Stad Oostende, Iconografisch Archief, N° 0/213.

A.19 GRAVURE : OOSTENDE, 1604.

Toont het offensief geschut opgesteld tegen Oostende.

A. Oostends defensief.

B. Duits offensief.

C. Spaans offensief.

D. Italiaans offensief

E. Bourgondisch en Waals offensief.

Eigendom : Stad Oostende, Iconografisch Archief, N° 0/246 d).

A.20 GRAVURE : DE STAD OOSTENDE ANNO 1604.
UIT : LEONIS BELGICI CONTINVATIO

In de rechterbovenhoek : de laatste bestorming van de stad, 16 en 17 juni 1604.

Eigendom : Stad Oostende, Iconografisch Archief, N° 0/243 a).

A.21 GRAVURE : LE SIEGE D'OSTENDE"
M. van ISEGHEM, BRUXELLES.

Eigendom : Stad Oostende, Iconografisch Archief, N° 0/217 a) (110).

A.22 GRAVURE : HET BELEGH VAN OOSTENDE IN DE JAEREN MDCI, MDCII, MDCIII EN MDCIV.
INZET : OOSTENDE GELIJK HET WAS IN DE IAERE 1641.

Eigendom : Stad Oostende, Iconografisch Archief, N° 0/258 b).

(vervolg B.2)

van het diepdrukprocédé in onze gewesten. In 1476 bracht Mansion een Boccacio-uitgave in het licht, voorzien van acht (in andere exemplaren, negen) burijn-gravures of kopergravures, afzonderlijk gedrukt en daarna ingekleefd op daar-voor voorziene blancoruimtes. In de geschiedenis van de boekdrukkunst betekent deze Mansiondruk een mijlpaal, aangezien hierin voor het eerst prenten van een diepdrukprocédé aangewend werden. Komt Brugge wellicht in aanmerking als mogelijk productiecentrum van de devotieprent uit 1491 of vonden de gildebroeders in Nieuwpoort een handig persoon die bereidwillig genoeg was een "prentje" te steken? Als onmiddelijke aanleiding tot het vervaardigen van een dergelijk efemeer prentje moet ongetwijfeld gedacht worden aan een of andere bijeenkomst van de Nieuwpoortse kamer, die zoals de andere rederijkersgenootschappen verlekkerd waren op rebussen.

Eigendom : uit private verzameling. M.G.

B.3 CHRONIQUES DE FRANCE, DANGLETERRE, DESCORCE, DESPAIGNE, DE BRETAIGNE, DE GASCOGNE, DE FLANDRES ET LIEUX CIRCONVOISINS...
PARIS, FRANCOIS REGNAULT, 23 APRIL 1518.

Post-incunabel. Deel 3 van een gedrukte kroniek, bestaande uit vier delen, van de hand van ENGUERRAN de MONSTRELLET, Frans chroniqueur.

Eigendom : uit private verzameling. M.G.

B.4 AMBROSII CALLEPINI
LINGUAE LATINAE DICTIONARIUM
BASILEAE, KALENDIS SEPTEMBRIS, ANNO 1555.

Prachtige 16e eeuwse band, vervaardigd in 1557. Is genaaid op vier dubbele koorden met houten berden. De bandversiering bestaat uit een blinddruk van gothische en renaissance rolstempel, met in het midden een paneetstempel.

Eigendom : Sint-Bernardusabdij, Bornem. D.v.d.B.

B.5 LES CHRONIQUES DE JHERUSALEM ABREGIES

Facsimile : Twee bladzijden uit het kostbaarste handschrift van Europa. Deze kroniek, een virtuoos hoogtepunt uit de bloeitijd van de Bourgondisch-Vlaamse boekschilderkunst, werd vervaardigd voor Philips de Goede, omstreeks 1450, hem herinnerend aan de heldendaden van zijn voorvaderen tijdens de eerste kruistocht. Het originele werk, geboekt onder codex n° 2533, wordt bewaard in de Oostenrijkse Nationale Bibliotheek te Wenen en bestaat uit

(vervolg B.5)

18 perkamentbladen. Dit faksimile-blad is zo ideaal mogelijk weergegeven, vervaardigd in 12 kleuren en goudfoliopräg met patina-druk.
Het toont, bovenaan (=folio 6) : de inname door de kruisvaarders van Thibere, Japhe, Nazareth, Ramathe, Navaise, Cesarea, Adene en Mamistre.
Onderaan (=folio 3) : de afvaart van de kruisvaarders. Op de voorgrond bemerkt men het hoofdvlaggeschip dat met reisgoed geladen wordt, op de achtergrond: een gothische stad.
Onderaan folio 3 : medaillons met de namen van de Franse ridders die deelnamen aan deze kruisvaart.

Eigendom : uit private verzameling. D.v.d.B.

B.6 SEYNJEBRIEF WAER NAER DE CAPITEYN ENDE SCHIPPERS VAERENDE ONDER EXCORTE VAN HET CONVOY VAN OOSTENDE, GHENAEMT SINT JAGO DE VICTORIA, ONDER DE COMANNDE VANDEN CAPITEYN JACOB FRANCKE, HUN ZULLEN HEBBEN TE REGULEREN (...)

"Aldus ghedaen in het Convoy-schip, ghenaemt Sint Iago de Victoria".
(Gesigneerd in bruine inkt : Iacob Francke)

Dit eenzijdig gedrukt blad papier (490 x 385 mm) werd gedrukt te Brugge bij Elias Meeuwe, "woonende inde Breydel=straete in St. Anthone".
Datering, omstreeks het eind van de 17e eeuw.
Twee houtsneden (bovenaan een tweemaster, geplaatst tussen de woorden Seynje en Brief; een lettrine A) geven het reglement van Kapitein Francke een speciaal cachet.

Eigendom : uit private verzameling. M.G.

****

C. ZESTIENDE EEUWSE KERKELIJKE VERSLAGEN

C.1 KERKERAADSNOTULENBOEK VAN DE GEMEENTE ARNEMUIDEN

Oudst bewaard gebleven register in Zeeland (Nld.), houdende de acta van de Kerkeraad van de gemeente Arnemuiden. De notulen lopen over de jaren 1575 (stichting van de gemeente) tot 1625. Samen met het Kerkeraadsnotulenboek van Sluis (zie onder), verschaft het tal van gegevens over het kerkelijke leven in de plaatselijke gemeente tijdens de tweede helft van de 16e eeuw. Arnemuiden ressorteerde, in 1578, onder de Classis Gent.

Eigendom : Nederlandse Hervormde gemeente Arnemuiden (Zeeland-Ndl.)
Gedeponeerd op het Rijksarchief in Zeeland te Middelburg.

Litt. Dr. J.P. van Dooren "Gegevens over de toestand van de Gereformeerde Kerk in 1578", in bundel "De Nationale Synode van Dordrecht 1578". Amsterdam, 1978. D.v.d.B.

C.2 KERKERAADSNOTULENBOEK VAN DE GEMEENTE SLUIS

Dit "actenbouck" loopt van 1578 tot 1587 (herinname van de stad door de troepen van Parma). Daar de Hervormde gemeente Sluis, tijdens de periode 1578-1581, ressorteerde onder de Classis Brugge en gelegen was binnen de grenzen van het Brugse Vrije, is dit handschrift van het grootste belang voor de studie van het kerkelijke leven in dit gedeelte van de Zuidelijke Nederlanden, tijdens de Calvinistische Republiek (1578-1584). Dit oudst bewaard gebleven kerkeraadsnotulenboek uit de Zuidelijke Nederlanden, bevat, achterin, een naamlijst van lidmaten uit de periode 1578-1587.

Eigendom : Nederlandse Hervormde Kerk, gemeente Sluis. D.v.d.B.

C.3 "VOLLEDIGE ACTEN DER SYNODEN VAN DE GEREFORMEERDE KERKEN IN VLAANDEREN, GEHOUDEN IN DE JAREN 1578-1581, TE GENT, HULST, BRUGGE, AXEL, ZAAMSLAG, SAEFTINGHE, ASSENEDE, ENZ."

De inhoud van dit handschrift komt voor een gedeelte overeen met de foliant "Handschrift van de Verslagen van de Classes of Conferenties van de Predicanten uit het Brugse Vrije" (zie onder). Dit manuscript bestaat uit twee gedeelten : Een 16e eeuws handschrift, bevattende de acta van de classicale vergaderingen (1578-1581) en een met de hand gecopieërd gedeelte, door Prof. Dr. W. Te Water (eind 18e eeuw), vermeldend de synodale acta.

Eigendom : Rijksarchief in Zeeland te Middelburg, HS N° 273. D.v.d.B.

Litt. H.Q. Janssen "Kerkhervorming in Vlaanderen", Deel I, Blz. 15-18.

C.4 HANDSCHRIFT VAN DE VERSLAGEN VAN DE CLASSES OF CONFERENTIES VAN DE PREDICANTEN UIT HET BRUGSE VRIJE.

Deze foliant bevat, naast de acta van de classicale vergaderingen gehouden in het Brugse Vrije tijdens de periode 1580-1583 en de provinciale synoden (Gent, 8 maart 1581 en Brugge, 8 en 9 mei 1582), afschriften van de belangrijkste synodale bijeenkomsten (o.a. Emden 1571, Dordrecht 1578, Middelburg 1581, Kerkordening voor de kerken van Holland, ontworpen door Willem I omstreeks mei 1583, vastgesteld te 's Gravenhage, 8 maart 1591); en verschaft als dusdanig gewichtige bouwstof voor de kerkgeschiedenis in de Nederlanden in de tweede helft van de 16e eeuw.
Dit "actenbouck" behoorde oorspronkelijk aan de gemeente Westkapelle, een dorp tussen Brugge en Sluis. De plaatselijke predikant, Tilmannus Cupus (1580-1581) schreef ter betiteling : "Acta Synodi ad vsum Ecclesiae Westcappelle" (folio 115r).

Zie : H.Q. Janssen "De Kerkhervorming in Vlaanderen", Deel I, pp. 1-15
D. van der Bauwhede : "Het Handschrift van de Verslagen van de Classes of Conferenties van de Predicanten uit het Brugse Vrije", een wetenschappelijke bijdrage. 1980.

Eigendom : Koninklijke Bibliotheek Albert I - Brussel
Hs. 16638-16646. D.v.d.B.

C.5 SCHILDERIJ

Schilderij, ca 70 x 140 cm.
Allegorisch schilderij van een anoniem meester. Hertog Alva, omringd door een aantal hoogwaardigheidsbeklederS, zit een inquisitierechtbank, de zgn. "Bloedraad", voor. Graaf Egmont verschijnt geboeid voor zijn "opperrechter", die zijn smeekbede afwijst. Dit in twee gescheurde document vormt zowat het centrale blikpunt van het schilderij. Met dezelfde linkerhand houdt Alva tevens een ketting vast, waaraan een groep maagden gevankelijk knielen. Op de grond bemerken wij een verfomfaaid boek, dat door de bijpassende verklaring "Gods woord onder" aan duidelijkheid niets te wensen overlaat. Het Woord Gods, een baken voor de vrijheidslievende Nederlanden, wordt gesmoord door de Spaanse bezetter. De wapenschilden die de gevangen maagden voorhouden duiden erop dat hier de 17 Provinciën bedoeld zijn. Op de achtergrond bemerken wij een binnenplein waar twee schavotten zijn opgesteld. Ongetwijfeld wordt hiermee de grote markt van Brussel ge suggereerd, het schouwtoneel van de terechtstelling van de graven van Egmont en Hoorn.
In het linkergedeelte van het schilderij worden folterpraktijken uitgevoerd

(vervolg C.5)

op Alva's bevel. Boven de hoofden van kardinaal Granvelle en de hertog van Alva, is een duivel afgebeeld die de pauselijke tiara en de keizerskroon boven, respectievelijk Granvelle's en Alva's hoofd, houdt.
Kardinaal Granvelle duwt een blaasbalg tegen Alva's oor. Tussen de heren van Batenburgh bemerken wij de minderbroeder Cornelis van Dordrecht, een vermaard prediker wiens sermoenen, door een anonieme auteur (Eduard de Dene ?) de aanleiding vormden voor felle anti-roomse propaganda, die als een produkt van broeder Cornelis zelf voorgesteld werd. Als zodanig kenden deze karikaturale sermoenen, vooral in Noord-Nederland, een grote verspreiding.
Op de achtergrond, een scène op de Grote Markt te Brussel: terechtstelling van de graven van Egmont en Hoorn en, de"lugubere" Margaretha van Parma die kostbaarheden en geldkisten (van de geconfisceerde goederen) opvist uit een poel ... van bloed.

Dergelijk schilderij bevindt zich ook in de Collectie van het kasteel van Beloeil, duidelijk geïnspireerd op de prent van Vennius (= J.P. van de Venne) uit 1622, die op zijn beurt heeft voortgebouwd op een prent uit 1569.
Het thema is in de politieke propaganda na het einde van het Twaalfjarig Bestand (1621) bijzonder populair geweest. Waarschijnlijk is het exemplaar, hier tentoongesteld, het oudste. Gelijkaardige schilderijen bevinden zich o.m. in het Centraal Museum te Utrecht, het Prinsenhof te Delft, het Museum voor Schone Kunsten te Brussel, het Bijlokemuseum te Gent, het Zeeuws Museum te Middelburg en in het Kasteel van Ooidonk.

Lit.:M.de Reiffenberg, Sur un tableau satirique relatif au gouvernement du duc d'Albe, in : Bulletin de l'Académie royale de Bruxelles, V (1838) pp. 116-123.

Catalogus : Eenheid en Scheiding, Gent 1978, N° 326 + afbeelding,p.169.

Eigendom : uit private verzameling. M.G.

****

D. HISTORISCHE BIJBELDRUKKEN.

D.1 DE DELFTSE BIJBEL, 1477.

Is de eerste gedrukte Nederlandse Bijbel (1477); "Deese jeghenwoerdighe bible met haren boecken ende elc boeck met alle sijne capitelen, bi enen notabelen meester wel overgheset wt den latine en duytsche ende wel naerstelic gecorrigeerd ende wel ghespelt, was gemaect te Delft in Holland mitter hulpen Gods ende bij ons Jacob Jacobs Soen ende Mauricius Yemants Zoen van Middelborch ter eeren Gods ende tot stichticheit ende lerynghe der kersten gheloovighen menschen ende wort voleynd int jaer der incarnacien ons Heren duysent vier hondert zeven end tseventich den tienden dach der maent Januario."

De tekst bevat alleen het Oude Testament, zonder de Psalmen, maar met de apokriefen (deutero-kanonieken) en gaat terug op de "Historie-Bijbel" van 1360, die waarschijnlijk Vranke Callaert (Mechelen) als auteur had, die op zijn beurt, via toelichtingen, teruggaat tot de "Historia Scholastica" van ongeveer 1150, verzorgd door Petrus Cometor, een Frans theoloog. De tekst van 1360 is al een proza-bewerking van de Rijmbijbel van Jacob van Maerlant uit 1271, die ook terugging op de Historia Scholastica.

Aan deze "Bible in duytsche" van 1477 werd begonnen in oktober 1475, het zetten en drukken duurde 1 1/4 jaar. Er moesten 18000 letters gesneden en gegoten worden...

Het eerste psalmboek in het Nederlands, gedrukt als een gebedenboek, werd vervaardigd bij Van der Meer, de "Duytsche Souter", februari 1480.

De eerste complete uitgave van de Bijbel in het Nederlands verscheen in 1526 te Antwerpen bij Jacob van Liesvelt. Een exemplaar van de "Delftse Bijbel" bevindt zich in de Afdeling Delft van het Nederlands Bijbelgenootschap. Voorliggend exemplaar is het eerste deel van een facsimile-druk.

Eigendom : uit private verzameling. A.L.

D.2 HET GRIEKSE NIEUWE TESTAMENT VAN ESTIENNE, PARIJS 1569.

De grondvester van de beroemde boekdrukkersfamilie was Henri I Estienne (Stephanus) - (ca 1460-1520), die zich in 1502 in Parijs vestigde. Hij verkeerde in de kringen van Jacob Stapulensis (Lefèvre d'Etaples) (1455-1536), een humanistisch theoloog. De middenste zoon, Robert I (1503-1559), nam in 1526 het bureel over. Hij werd één der grootste filologen uit zijn tijd (1531 : "Thesaurus Linguae Latinae). In 1539 werd hij, door Koning Frans I, tot koninklijk boekdrukker benoemd. (Hij stelde hem

(vervolg D.2)

de Griekse "typi regii" ter beschikking). Van 1546 - 1551 verschijnen een reeks uitgaven van het Griekse Nieuwe Testament : 1546, 1549, 1550 (= de belangrijkste met varianten uit 15 handschriften en de Complutensis), 1551, met de tot nu toe geldende versindeling. Vanaf 1528 verschijnen bij hem een reeks kritische Vulgata-edities; in 1539, 1544 en 1546 van het Hebreeuwse Oude Testament.

Voortdurende aanvallen van de Sorbonne tegen deze Bijbel-uitgaven verplichtten hem naar Génève te verhuizen, waar hij tot de Reformatie overging en o.a. de hoofdwerken van Calvijn publiceerde. Zijn ateliers namen hier nog uitbreiding onder zijn oudste zoon Henri II (1528-1598), die de Griekse auteurs (o.a. Plato, 1578) uitgaf; ook de "Anacreontere", 1544 en zijn hoofdwerk "Thesaurus Linguae Graecae".

Robert II (1530-1570), een jongere broer van Henri, werd R.Katholiek en baatte verder het atelier in Parijs uit, als koninklijk drukker van Karel IX.

Henri's zoon, Paul (1566-1627), nam de Geneefse drukkerij overen publiceerde de grote klassieke auteurs. De familie stierf uit in de 18e eeuw.

Lit. Die Religion in Geschichte und Gegenwart, Tübingen, 1962)

Eigendom : Belgisch Bijbelgenootschap, Brussel. A.L.

D.3 DEUX AES BIJBEL

Bevat het Oude en het Nieuwe Testament en is de Bijbel van de Gereformeerden geworden. "Gedruckt te Embden", 1561-1562 bij Gillis van der Erven (?) (Gillius Ctematius uit Gent, een Gereformeerde "precieze"). Tweede druk : 1571, bij Jan van Canin, Dordrecht. Het Nieuwe Testament is een vertaling uit de Griekse tekst door Johannes Dyrkenus, van 1559 (Dierkinus, Dierkens, Dierckens); "in nederduytsch na der Grieckser waerheyt", gebaseerd op de "edito regia", van Robertus Stephanus (Estienne), beïnvloed door de Franse uitgaven van Genève van 1555, 1556, die verschenen waren onder toezicht van Calvijn en ook door de populaire Griekse en Latijnse teksten van het Nieuwe Testament van Theodorus Béza (D-tekst). Het Oude Testament is de Nederlandse weergave van de (Maagdenburgse) Luthertekst, door Godfriedt van Wingen, die in 1560 predikant was in Vlaanderen en samen met Guido de Brès aktief was bij de opstelling van de "Confessio Belgica"; vriend van Jan Utenhove (1556 Nieuw Testament bij Van der Erven; 1557, 25 psalmen; 1563, Nederlandse vertaling, 2° druk van de Heidelbergse Cathechismus).
Deux Aes is een aanduiding, in de Nederlanden, sedert de middeleeuwen, voor de armen. Een kanttekening in de Maagdenburgse Tekst bij Nehemia 3:5 : "De armen moeten het cruyce dragen, de rycke en geven niets, deux aes en heeft niet, six cincque en geeft niet, quater dry die helpen vry". Andere uitgaven : 1587, Leiden bij Jacob Arienszoon; 1591 (met aantekeningen van Augustin Marlorat).
Tentoongesteld is een facsimile-uitgave door "De Banier - Utrecht", van de druk van 1587 (Leiden).

Eigendom : uit private verzameling. A.L.

D.4 BIBLIA SACRA VULGATAE EDITIONIS

Historiek : In 382, gaf paus Damasus I, aan Hieronymus de opdracht de Latijnse Bijbel te reviseren. Het werk werd begonnen te Rome en voltooid in een klooster nabij Bethlehem. Hij is ook de auteur van het Psalterium Romanum, dat nog altijd gebruikt wordt in de St. Pieter te Rome en te Milaan. De vertaling van het Oude Testament gebeurde rechtstreeks van de Hebreeuwse tekst (390-405). De tekst van Hieronymus kende veel weerstand, zelfs van Augustinus en onderging, na 405, aanzienlijke veranderingen door invloed van Oud-Latijnse Bijbelvertalingen. Ook de hoftheoloog van Karel de Grote, Alcuinus, heeft rond 800 veranderingen aangebracht, wat nadien ook de theologen van de Parijse universiteit deden. De Parijse magister, Stephan Langton (+1228), de latere bisschop van Canterbury, verdeelde de tekst in hoofdstukken.
Het Concilie van Trente verklaarde, in april 1546, de Vulgata (= de algemeen verbreide), tot authentieke Bijbeltekst voor de R.K. Kerk, en normatief in zaken

(vervolg D.4)

geloof en zeden. Deze Latijnse tekst bevat ook de apokriefe (deuterokanonieke) bijbelboeken. Wel drong men aan op verbetering van de toen gangbare uitgaven. Voor een nieuwe editie is ook jarenlang gewerkt. De basis is o.m. het werk van Robert Stephanus (Estienne) en van de Leuvense hoogleraar Joannes Henter.
Een eerste officiële uitgave kwam klaar in 1590, genoemd "Sixtina", naar paus Sixtus V, maar bevatte veel fouten en daarom kwam men al in 1592 aan de "Clementina" (Clemens VIII), die verbeterd werd in de drukken van 1593 en 1598. De "Sixto-Clementina" is de huidige officiële tekst.
Er zijn ongeveer 8000 handschriften bewaard die aan de basis liggen van de Vulgata, vb. Sangallensis (1396), Fuldensis, Amvatinus.
De voorliggende uitgave is een "Vulgatae Editionis, Sixti Qvinti Pont. Max. IVSSV, recognita atque edita", gedrukt te Antwerpen "Ex Officina Plantiniana Apud Balthasarem Moretum et Viduam - Joannis Moreti et Io Meursium", in 1619.

Eigendom : uit private verzameling. A.L.

D.5 BIJBEL, GEDRUKT OP LAST VAN DE "HOOGMOGHENDE HEEREN STAATEN-GENERAEL"

De Synode van Dordrecht besluit in 1618 een nieuwe vertaling van de Bijbel te laten verzorgen. Door de oorlogsomstandigheden is pas in 1628, te Leiden, met vertalen begonnen. De eerste druk, een uiterst grondige vertaling uit de Hebreeuwse en Griekse grondteksten, verscheen in 1637. De invloed van deze Bijbel, op het Nederlandstalig Protestants geloofs- en kultuurleven, is onschatbaar voor eeuwen generaties. In 1655 verscheen, met Privilegie van de Staten-Generaal, een register van "Verbeteringe der Druck-fouten ende Misstellingen in den Eersten Druck".
In 1657 : de Verbeterde Staten-Bijbel : T'Amsteldam, Gedruckt by de weduwe wijlen Paulus Aertsz. Van Ravensteyn. Sindsdien verschijnt de Statenvertaling door de zorg van de zgn. Bijbelcompagnie, naam die in 1822 veranderd werd in de "Nederlandsche Bijbelcompagnie". Vooral de familie Brandt heeft veel ervaring opgedaan, al die tijd, in het drukken van de Bijbel, vooral de Statenvertaling.
De Statenvertaling kende vele drukken : o.a. 1681, 1700, 1731, 1754, 1802, 1823, 1850, enz. In 1791 verscheen de Bijbel in de Statenvertaling met kopergravures, Haarlem, Joh. Enschede. In 1892, de Folio Kanselbijbel in de Statenvertaling.
In 1937, de Jubileum Zakbijbel, "Bij de Nederlandsche Bijbelcompagnie".
De tentoongestelde uitgave is gedrukt te Amsterdam in 1687, door de zorg van Aart Dirksz. en voorzien van met-hand-gekleurde platen.

Eigendom : Stadsbibliotheek Oostende A.L.

D.6 BIBLIA, DAT IS DE GEHELE HEYLIGHE SCHRIFTURE BELEYDT IN HET OUDT EN NIEUW TESTAMENT, OVERSIEN EN VERBETERT NAAR DEN LESTEN ROOMSCHEN TEXT. VERCIERT MET VEEL SCHOONE FIGUREN GESNEDEN DOOR CHRISTOFFEL VAN SICHEM.

ANTWERPEN, BIJ PIETER JACOB PAETS, 1657.

De drukker-uitgever, Paets, werd geboren te Antwerpen in 1587 en overleed er na 1667. Hij was een katholiek boekverkoper en uitgever. Op 5 juni 1621, werd hij lid van de boekenverkopersgilde. Hij verzorgde verscheidene katholieke uitgaven, o.a. de voorliggende"Bijbel van Moerentorf" (Moretius), met illustraties van Christoffel van Sichem (maar ook van Dürer, Aldegrever, Beham, Goltzius, Lucas van Leyden, Holbein, Penez, e.a.)
De voorliggende Bijbel werd eerst gedrukt " 't Antwerpen by Ian van Moerentorf en nu herdruckt by Pieter Iacopsz Paets 1657".
Christoffel van Sichem, de Jonge (Bazel ca 1581, Amsterdam 1658), graveur, doopsgezind, tweemaal gehuwd. Hij maakte vooral houtsneden van bijbelse onderwerpen, die voorkomen in werken tussen 1617 en 1657, gedrukt voor of door P.J. Paets. Een uitvoerige informatie over deze familie van verschillende generaties houtgraveurs is o.a. te vinden in het "Nieuw Biografisch Woorden-Boek, red. Molhuysen, Boekdeel 9; Leiden 1933 bij A.W. Sijthoff, onveranderde herdruk bij N. Israël, Amsterdam 1974)
Dit eksemplaar is afkomstig uit de Abdij van Hemiksem (Sint-Bernard-op-Schelde) een cistercienzerklooster, dat tijdens de Franse Revolutie verwoest werd.
Het boek is genaaid op 6 koorden met houten berden met kalfsleer overtrokken.
De rugzijde van de band is versierd met een 18e eeuwse stempel.

Eigendom : Sint-Bernardusabdij, Bornem. A.L.

D.7 HEBREEUWS MANUSCRIPT, GEDEELTE VAN EEN THORA-ROL.

Het tentoongesteld manuscript is een vel perkament en dateert uit het begin van de 17e eeuw; het is een deel van een Thora-rol (de vijf boeken van Mozes, die de eerste vijf boeken van de Bijbel zijn, ook "pentateuch" genaamd) en dient voor de voorlezingen tijdens de erediensten in de Synagoge.
Zulke thorarollen moesten met de hand geschreven zijn én op perkament.
Dit eksemplaar toont mooie versierde letters.
Het fragment begint helemaal rechts boven (de Hebreeuwse tekst loopt van rechts naar links en bestaat enkel uit medeklinkers) met de woorden uit Numeri 14:20 (ik vul de klinkers in) :
"Wajjomèr Adonaj salachti kidvarècha" - "Ende Here zeide, op uw bede schenk Ik u vergeving". Het fragment eindigt, linkse kolom, laatste zin, met een gedeelte uit Numeri 16:30 :

(vervolg D.7)

"Otam we èt kol asjèr lahèm wejardoe chajjom sje ola" - "Zodat zij levend naar het dodenrijk zullen nederdalen".

Het fragment op de afbeeldingen in deze katalogus begint, rechts boven, met Numeri 14:45 :

"Wajjerèd haämaleqi wehakkenaäni hajjosjeb bahar hahoe wajjakoem wajjakketoem ad-hacharma" - "Toen kwamen de Amalekieten en de Kanaänieten die dat gebergte bewoonden, naar beneden, versloegen hen en dreven hen terug tot Horma toe".

Eigendom : uit private verzameling. A.L.

D.8 FACSIMILE-BLAD "BIBLIA GUTENBERGENSIS".

Johannes Gutenberg (eig. Gensfleisch) werd geboren te Mainz tussen 1394 en 1399 en overleed er in 1468. Zijn naam is afgeleid van het landgoed van zijn moeder dat hij bewoonde. In 1428 werd hij uit Mainz verbannen. Van 1434 tot 1444 verblijft hij te Straatsburg waar hij werkt als poetser van edelstenen, dan als vervaardiger van spiegels, waar hij ook zijn eerste drukexperimenten uitvoert, en tenslotte toetreedt tot de Orde van de Goudsmeden. In 1448 verblijft hij terug te Mainz. In 1450 en 1452 leent hij van de jurist Johannes Fust een som geld om papier, perkament en inkt aan te kopen "voor het werk der boeken". In 1465 wordt Gutenberg in de adelstand verheven. Eigenaardig is ook dat Gutenberg op geen enkel van zijn werken zijn naam vermeld heeft. Het eerste grote werk was het drukken van de volledige Bijbel in de latijnse goedgekeurde tekst van het Concilie. Het werk duurde van 1452 tot de herfst van 1455 (maar hij vermeldde geen jaartal noch naam). Als drukpers diende de wijnpers als voorbeeld. Gutenberg deed en ontwierp alles zelf : de 290 lettertypes, de stalen stempel, de gietvormen en de juiste metaallegering. De initialen en de sierranden werden met de hand getekend en verschillende lettertypen werden door elkaar gebruikt, om door deze variaties de tekst zoveel mogelijk op een handschrift te doen lijken. De twee delen, samen 1282 bladzijden zijn in folioformaat en met 42 regels per bladzijde; 30 eksemplaren werden gedrukt op perkament, ongeveer 120 op papier. Er zijn nog 48 volledige Gutenberg-Bijbels bewaard gebleven, o.a. 1 in het Gutenbergmuseum te Mainz, maar ook 1 in de "Bibliothèque Centrale du Centre Universitaire" te Mons. Gutenberg publiceerde weinig, omdat hij niet kon konkureren met de jonge firma Fust und Schöffer. Op zijn naam staan zeker aflaatbrieven, gedrukt tussen 1454 en 1455. Op het tentoongestelde facsimile-eksemplaar is op de linkse bladzijde, proloog, in miniatuur : Hieronymus die zijn brief aanbiedt aan de priester Paulinus, afgebeeld. Rechts : de eerste bladzijde van het Boek der

(vervolg D.8)

Psalmen : Koning David die de harp bespeelt.
De Gutenberg-Bijbel, met zijn meer dan 3 miljoen letters en prachtige miniaturen, blijft het wereldwonder van ongeëvenaarde schoonheid in de boekdrukkunst.

Eigendom : uit private verzameling. A.L.

D.9 FACSIMILE-BLAD "KEULSE BIJBEL".

"Gedruckt in der Laevelicker stat Coelne"
Eind 1478 of begin 1479 verschenen tegelijkertijd twee Bijbelvertalingen, rijk geïllustreerd en in groot-folio formaat. De oudste in een Nedersaksisch of Middelnederduits dialect (de Unde-vertaling, afgekort KBU). De voorliggende in facsimile is in een Nederfrankisch of Westnederduits of Oostnederlands dialect (de Ende-vertaling, afgekort KBE). Voor de Nederlanden was dit de eerste volledige Bijbel-vertaling, bevattende ook de apokriefe boeken.
De KBE bevat 544 pagina's in 2 kolommen van 57 regels en met 123 houtsneden.
De initialen zijn met de hand aangebracht. De tekst wordt meermalen voorafgegaan door een kort commentaar uit Nicolaas van Lyra (ca 1270-ca 1349).
Uit zijn "Postillae perpetuae".
De gebruikte kanttekeningen in de Bijbeltekst zijn ook van hem.
De tekst is een vertaling van de Vulgata, waar ook, o.a. de "Bible in Duytsche" is geraadpleegd. Als drukker wordt Heinrich Quentell voor mogelijk gehouden, alhoewel het werk gebeurd zou zijn door een klein konsortium van drukkers met de hulp van de Kartuizers van Sankt Barbara. Het Hooglied werd in het Latijn gedrukt omwille van kuisheidsredenen.
Een eksemplaar van de Ende-tekst berust in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam onder referentie Inc.116.

Eigendom : uit private verzameling. A.L.

****

E. POLITICO - RELIGIEUZE EN RELIGIEUZE LITERATUUR.

E.1 PAMFLET : EL PATERNOSTRO DE GLI SPAGNUOLI ENCHUYSEN, 1602.

Pamflet (1602), 180 x 138 mm. Zestien niet genummerde bladzijden, quartoformaat.

"El Paternostro de gli spagnuali" ofte Rhijm-gedicht so in Duytsch als Italiaens, Vervatende t'goe-leven van de Spaignaerden ende hare Comportementen ter plaetsen daer sy Meyster zijn, Mitsgaders "Los dies Mandamientos de los Theatinos", wesende De thien Gheboden der Jesuiten (Originelick in Spaensch ende paraphrastice in Duytsch-ghedicht overgheset door een beminder der Nederlandtsche vryheyt.

Tot Enchuysen, by Jan Arentsz Chaallon, Boeckvercooper woonende in de Westerstraet in den gulden Chronijck. Anno 1602.

Boven het drukadres : een embleem met Vrouwe Fortuna en de spreuk "Spero fortunae regressum".

Op de keerzijde van het titelblad staat een opdracht aan de lezer. Daarop volgt het "Sonnet tot de overheerde Provincien t'haerder opmerckinghe". *

"Ontwaeckt nu altesaem, ghy overheerde landen,
en aenschouwet den dach, die u nu althans licht
Tot uwen voordeel groot, waer door ghy hebt t'gesicht
Om vlijtigher t'ontgaen, der Spaensche Spaignaerts handen."

"Want ghy voelt wijslick wel, haer wreed'Maraensche tanden
Daer meed'sy bijten fel, dat u het bloet uytvlicht,
Ghelijck hier wort vertoont, int Vader ons ghedicht
Even t'manierich werck, daer mede sy u vanden."

"Noch boven t'vorich werck, der wreede Spaignaerts daden.
So hebt ghy mede oock, der Iesu-wijt-sche raden,
Om u te schicken wel, verkeert en teghenstroom,"

"In de gheboden thien, alst int Spaens is beschreven,
En u nu Nederlant, in Duytsch wort overgheven,
Om dat ghy springhen sult, spoedich uyt haren toom."

In liefden vyerich

I.A. CHAALLON

Per Enchuysen.

Het Onze Vader omvat 23 strofen, parallel in het Italiaans en het Nederlands. Vervolgens een Ode, een lied "ghesonghen den 2. September 1602", welks inhoud in de eerste van de drie achtregelige strofen reeds duidelijk tot uiting komt :

(vervolg E.1)

"Antwerpen rijc end'machtich, Brussel gentil, plaisant,
Denckt ghy in slaverny dus eewichlick te blijven,
Van een Barbarisch volc, leelick, mismaect, verbrant,
Die al de werelt door haer tyranny bedrijven ?
Waeckt op, t'is nu de tijt, waeckt op, doet wederstant,
Grijpt moedt, grijpt moedt, als mans, toont u niet als de wijven
Volcht d'edel Bataviers, laet, tot uws machts oneeren,
U van so snoodt ghedrocht niet langer domineren." (...)

"Der Jesuiten Thien-gheboden : Menschen in daedt, in schijn als Goden"

"Spaensch ghedicht uyt Spaignen herwaerts ghebracht", sl it het pamflet af.
De jezuïeten krijgen o.m. de"raad" geboden :

"Leeft als Templiers : houdt voor u slaven
U even naesten : niemand spaert;
Dwingt al de werelt : t'zijn de gaven
Ons ordens, na der Spaenschen aert". (= achtste gebod)

Dit politico-religieus pamflet zou een grondige studie verdienen.
Eigendom : uit private verzameling. M.G.

E.2 FABER JOHANNES : HUMANAE VITAE MISERIA
WENEN, 1530.

Faber Johannes (1478-1541) studeerde in Tübingen en Freiburg. In 1511 wordt hij vicaris, in 1514 priester in Lindau, in 1518 vicaris-generaal voor Konstanz. Hij was bevriend met Erasmus en andere humanisten. In 1521 publiceert hij zijn brieven en predikaties "Declamationes divinae de humanae vitae miseria".
Vanaf 1521 trad hij hard op tegen Luther; vooral in "Opus adversus M. Lutheri dogmata", later "Malleus in haeresim Lutheranam".
Hij is één van de heftigste figuren geworden van de contra-reformatie. Dit kon vooral nadat hij in 1523 in dienst gekomen was van aartshertog Ferdinand van Oostenrijk die hem als hoftheoloog voor verschillende religieuze en profane opdrachten gebruikte. Hij behoorde met Eck, Cochlaeus en Nausea tot de "4 Evangelisten" van nuntius Aleander in hun strijd tegen het Lutheranisme. Hij was ook de mede-opsteller van het Confutatio (samen met Eck, Cochlaeus en Campegio), een katholiek tegenschrift tegen de Augsburgse Confessie, in opdracht van Karel V, dat in verkorte vorm, op 3 Augustus 1530 verscheen, maar ook de latere drukken bleven zonder enig gevolg.
In 1523 en 1526 neemt hij deel aan de disputaties van Zürich en Basel en

wisselde strijdgeschriften met zijn vroegere vriend Zwingli. Hij nam deel aan veel Rijksdagen en godsdienstige "gesprekken". Hij verhoorde tijdens, diens gevangenschap, de Lutheraan Dévai (Devay, eig. Matthias Biró), de "Hongaarse Luther", een verhoor dat Faber, in 1537, publiceerde.
In 1530 wordt hij bisschop van Wenen. Hij leverde veel voorbereidend werk voor het (uitsluitend anti-reformatorisch) Concilie van Trente.

Grotendeels vrij naar : Religion in Geschichte und Gegenwart, Tübingen 1962; Deel 1,2,4,5,6.

Eigendom : uit private verzameling. A.L.

E.3 D. MARTINO DUNCANO : VAN HET NIEVWE SACRIFICIVM DES CHRISTENDOMS, DVVELCK IS HET LAM GODTS DAT DIE SONDE VVECHNEEMT, DEUR DIE OUDE FIGUEREN SYN GHEEYNDT ENDE GHECASSEERT.

TANTWERPEN BY HENRICK WOUTERS, OP ONSER VROUWEN KERCKHOF IN DE GULDEN SONNE. ANNO 1580.

D. Martinus Duncanus (Maarten Donck) werd op 10 november 1505 geboren te Honnschaft bij Kempen en overleed op 16 april 1590 te Amersfoort.
Na de Latijnse School te Nijmegen studeerde hij te Leuven, waar hij als leermeester Riewert Tapper had.
In 1541 werd hij pastoor te Wormer, waar hij de grondlegger werd van de Latijnse School en vanuit die funktie de Dopersen, die in deze buurt veel aanhangers telden, heftig bestreed . In 1558 werd hij pastoor te Delft, maar in 1572 was hij genoodzaakt deze stad te verlaten voor s'Gravenhage waar hij Deken van het Kapittel van Sint-Marie-Ten-Hove werd. Ook na enkele maanden was zijn aanwezigheid daar niet meer gewenst, trok naar Amsterdam waar hij pastoor werd van de Nieuwe Kerk, totdat,in 1578, de stad overging tot de Reformatie. Zijn laatste verblijfplaats werd Amersfoort, waar hij aangewezen was op liefdegaven. Eerst nam hij zijn intrek in een klooster, daarna in een huurhuis.
Langs zijn gepubliceerde literatuur bestreed hij Marnix' "Byencorf" en was de auteur van een cathechismus, waarin hij de "Heidelbergse Cathechismus" trachtte te weerleggen.
In het voorwoord van het tentoongestelde werkje, op de rugzijde van de titelpagina, weerlegt hij een vervalste uitgave van zijn strijdstelling tegen Marnix' "Byencorf".

(vervolg E.3)

"Daer is wtgegaen op mijnen naem/ sonder den naem des Druckers ende der plaetsen / daert ghedruckt is / een boecxken / wiens opschrift is Corte confutatie ende wederleggingh van een fenijnich boeck des Byencorfs / hier van laet ic u weten / o Godtdienstighe Leser / dattet buyten mijnen weten / ende teghen mijnen wille ghedruckt is / anders dan ick soude hebbē laten drucken. Die tijtel oft opschrift des boecxkens / ende die Prologhe en hebbe ick niet ghemaeckt. Ende die spotternijen en behaghen my niet / ende int tgeen dat ick ghemaeckt hebbe / somwijlens gantsche regulen achterghelaten. Dat die sin contrarie der waerheyt / ende sonder verstant valt ende meer ander fauten."

Eigendom : uit private verzameling. D.v.d.B.

Lit. : P. Noordeloos : "Pastoor Duncanus", 2 dln., 1948.
D. Nauta, art. in "Christelijke Encyclopedie", Kampen 1977, Deel 2 pp. 455-456.

E.4 ANNALES ECCLESIASTICI, Tomus Nonus.
Gedrukt bij Plantijn, Antwerpen, 1601.

Eigendom : Koningin Astridmuseum, De Panne.

E.5 HOUWAERT : "DE VIER VVTERSTE, VAN DE DOOT, VAN HET OORDEEL, VAN D'EEVWICH LEVEN, VAN DE PYNE DER HELLEN."
T'Antwerpen, By Christoffel Plantijn. M.D.LXXXIII.(1583)

In een kort inleidend gedicht wordt de lezer verduidelijkt dat de "vier uyterste schriftuerlijck beschreven (wort) om dat ieghelijck hem totter deught sou begheven". Op een sierlijk gegraveerd portret, gevolgd door zijn wapenschild, komt Houwaert's wapenspreuk voor : "Houdt middel mate". Deze "levensregel" wordt emblematisch in houtsnedevorm uitgebeeld en verklaard door een achtregelig gedicht. Het begin luidt : "Houdt middelmate in s'werelts ciborie, Op dat ghy victorie crijght, door const, en aerbeyt,..." Aan de eigenlijke dichtbundel van Houwaert gaan lofdichten vooraf van Jan Bochius uit Brussel, Anthonis Coppens en Jan Vander Noot uit Antwerpen. Tien folio's voor het inleidend gedeelte. Op bladzijde 335 eindigt het diepzinnig dichtwerk van Houwaert met de moraliserende waarschuwing :
"T is tijt dat ghy om d'eynd' peyst en houdt middelmate".

(vervolg E.5)

Jan-Baptist Houwaert werd geboren te Sint-Joost-ten-Node, Brussel, in 1533 en overleed er op 11 maart 1599. Hij was een Vlaams dichter. In 1578 kreeg hij, vermoedelijk op voordracht van Willem van Oranje, het belangrijke ambt, "Ambt van Consiellierende Meester vander Rekeninghen ons Heeren des Coninckx van Brabant".

Bij de overgave van Brussel, in 1585, maakte hij deel uit van de delegatie die opdracht kreeg mat Parma te gaan onderhandelen. Zijn werk bestaat uit lyrische gedichten, toneelspelen, gelegenheidsgeschriften, vertalingen van Latijnse Auteurs en leergedichten van grote omvang, zoals "Milenus Clachte" (1577-1578), opgedragen aan de Prins van Oranje, waarin Houwaert, op nauwelijks bedekte wijze, de Spaanse onderdrukking en Alva's tirannie aanklaagt. "Pegasides Pleyn ofte Den Lusthof der Maechden" (1582-1583) is een dichterlijke levensregel voor de vrouw. In de "Vier Wterste" (geschreven in 1579-1581, uitgegeven in 1583; tentoongesteld werk), laat hij zich als een schriftuurlijk dichter kennen. Houwaert is een overgangsfiguur met typische trekken van de humanist en renaissancist.

Lit. : uitvoerig in "Bibliotheca Belgica" H, 13-34, 89-189.
F. Van Vinckenroye "De Vier Wterste", tekstuitgave met inl., verklarende aantekeningen en glossarium (1965)
Idem in Nationaal Biografisch Woordenboek, Deel 1, pp. 620-627. (1964)
Grote Winckler Prins, (1973), Deel 9, p. 618.

Eigendom : uit private verzameling. M.G.

****

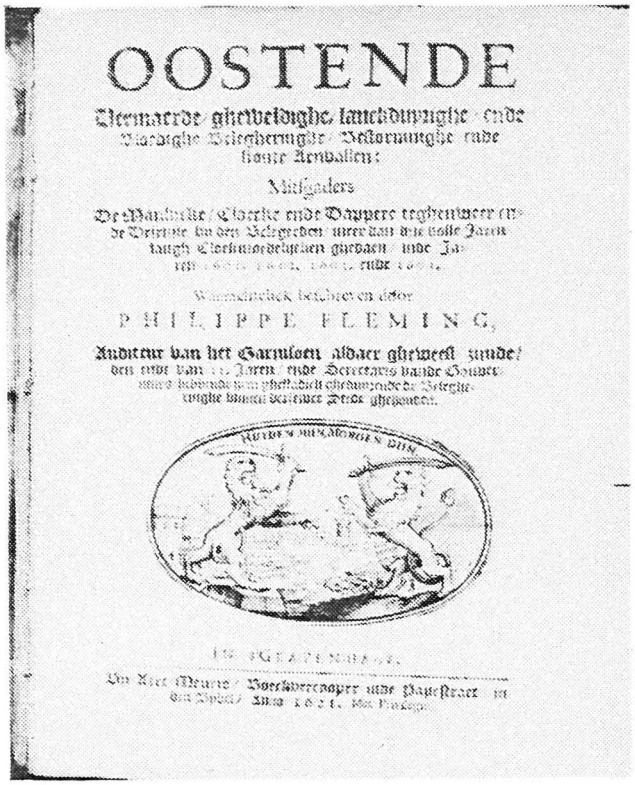

OOSTENDE

Vermaerde / ghelveldighe, lauchdunghe / ende Vlaendighe Belegheringhe / Bestormunghe / ende soute Armadien:

Mitsgaders

De Wandhaldt / Cloecke ende Dappere teghenweer / ende Drijnste van den Belegheden / inter dan drie volle Jaren / langh Christenedelijcken gheduych / ende Jaren [illegible] / ende [illegible]

Warachtelijck beschreven en door

PHILIPPE FLEMING,

Auditeur van het Garnisoen / alhaer ghewest / zijnde / den tijdt van [illegible] Jaren / ende Secretaris van de Stadt / [illegible] / ghestadich ghedurende de Belegheringhe / [illegible] / ende [illegible] ghesonden.

IN ANTWERPEN,

Ten Kost / Meurice / Boeckverkoopter / inde Pauestraet / in den Spiegel / Anno 1624. Met Priuilegie.

2

De Vlaedtsche ende strenge

Belegeringhe

Der Stadt Oostende /

in Vlaenderen;

Van al het voornamste datter sij binnen als buyten ghesteghet is / alhaer aen weder zijden ouer de hundert en vijftich duysent menschen gebleuen zijn.

Oock is hier figuerlick afgeteekt de Stadt met de gelegentheyt van dien / hoeck met sijne verscheyden repten bestormt / verbrant / ende deur gesuoken is geweest.

Oot sijnte Vijuen die de Eerz-hertogen geestijdeen hebben aen de voer Reden van Vlaenderen.

Hier voor noch bijbeset alle het grene voorter gepasseert is / soo ta Water als te Lande / gedurende deze Belegheringe.

Met voordacht opgesocht ende beschreven / door

HENRICK van HASTENS.

Tot Leyden, by Henrick van Hastens, 1615.

3

SOMMAIRE.

Soldatz de la Ville se vont remarc au camp. Donnent instruction pour surprendre les Quarrez.

Vaisseau Anglois cuidant entrer en Ostende pillé des assiegeans. Quelques particularitez a cette suitte.

Voleurs pris, & justiciez, sur les grandz chemins du camp. Ensemble quelques recitz a ce sujet.

L'assiege pourueu de seure garde le fort appellé l'Hôpital.

Quelques compagnies sortent de la Ville. Autres y entrent, auec munitions de guerre; Reçoiuent dommage du canon des assiegeans.

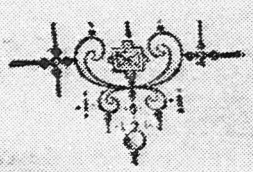

LE SIEGE

D'OSTENDE,

DECRIT PAR

CHRISTOFLE DE BONOVRS.

LIVRE VII.

LES choses de ce siege étans remises à l'arbitre de la fortune, & du temps, deux secours de ceux qui n'esperent qu'en crainte & incertitude, faisoit consommer en leur cours les jours, les semaines, & les mois, donnant tant aux vns qu'aux autres loisir de penser à ce qui concerne l'offensiue & la deffensiue, chacun s'alloit preparant, plus qu'à nulle autre chose à resister aux frileux efforts de l'hyuer, comme à ceux d'vn ost redoutable; duquel les auant-coureurs ayant paruz sur la frôtiere, on déuoit estimer que le gros n'étoit pas éloigné. 1601

Les soldatz alligeans, mieux huttez que par le passé, & vn peu plus soulagez de gardes & de fatigues qu'à l'ordinaire, par le bon loin, & industrie de *Rimas*, montroint de s'accoutumer à cette tolerance, auec la patience qu'enseigne la necessité, à ceux qui sçauent ne pouuoir mieux auoir que le present.

La promesse de quelques payeà venir, dont le bruit s'épandit tôt par la commune, ne seruit pas de peu à affermir l'espoir ébranlé de plusieurs. Le charme puissant de cemetal qui regit tout au siecle où nous vuons, fit, même en idee, que maint découragé, par l'aduenable remembrance des incommodites soufferues, retracta le vuen conceu en la pensée, d'aller abuser la mauaise saison ailleurs: s'offrant de nouueau à endurer, durant les plus fâcheux mois de l'année, ce que l'apprehension peut figurer à l'esprit d'enuieux, & d'implacable. Ceux de Flandre qui sur toute chose, redoup-

tout

4

DELLE
GVERRE DI FIANDRA
LIBRI VI.
DI POMPEO GIVSTINIANO
del Consiglio di guerra di S.M.C.
e suo MAESTRO DI CAMPO
d'infanteria Italiana.
Posti in luce da GIOSEFFE GAMBARINI
Gentil'huomo Aretino
con le figure delle cose
più notabili.

IN ANVERSA
Appresso Ioachimo Trognesio.
M. DC. IX.

5

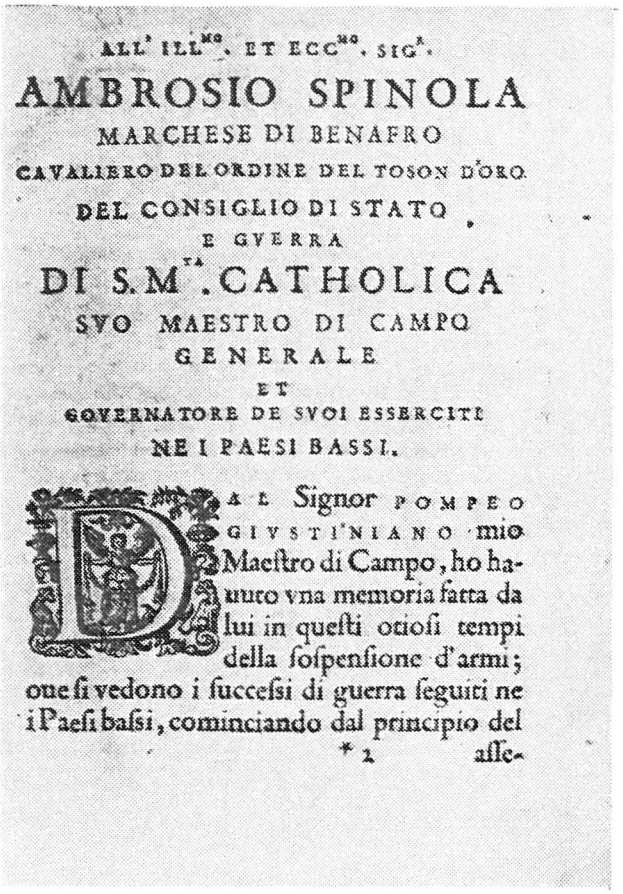

ALL' ILL^MO. ET ECC^MO. SIG^R.
AMBROSIO SPINOLA
MARCHESE DI BENAFRO
CAVALIERO DEL ORDINE DEL TOSON D'ORO
DEL CONSIGLIO DI STATO
E GVERRA
DI S.M^TA. CATHOLICA
SVO MAESTRO DI CAMPO
GENERALE
ET
GOVERNATORE DE SVOI ESSERCITI
NE I PAESI BASSI.

DAL Signor POMPEO GIVSTINIANO mio Maestro di Campo, ho hauuto vna memoria fatta da lui in questi otiosi tempi della sospensione d'armi; oue si vedono i successi di guerra seguiti ne i Paesi bassi, cominciando dal principio del

* 2 asse-

6

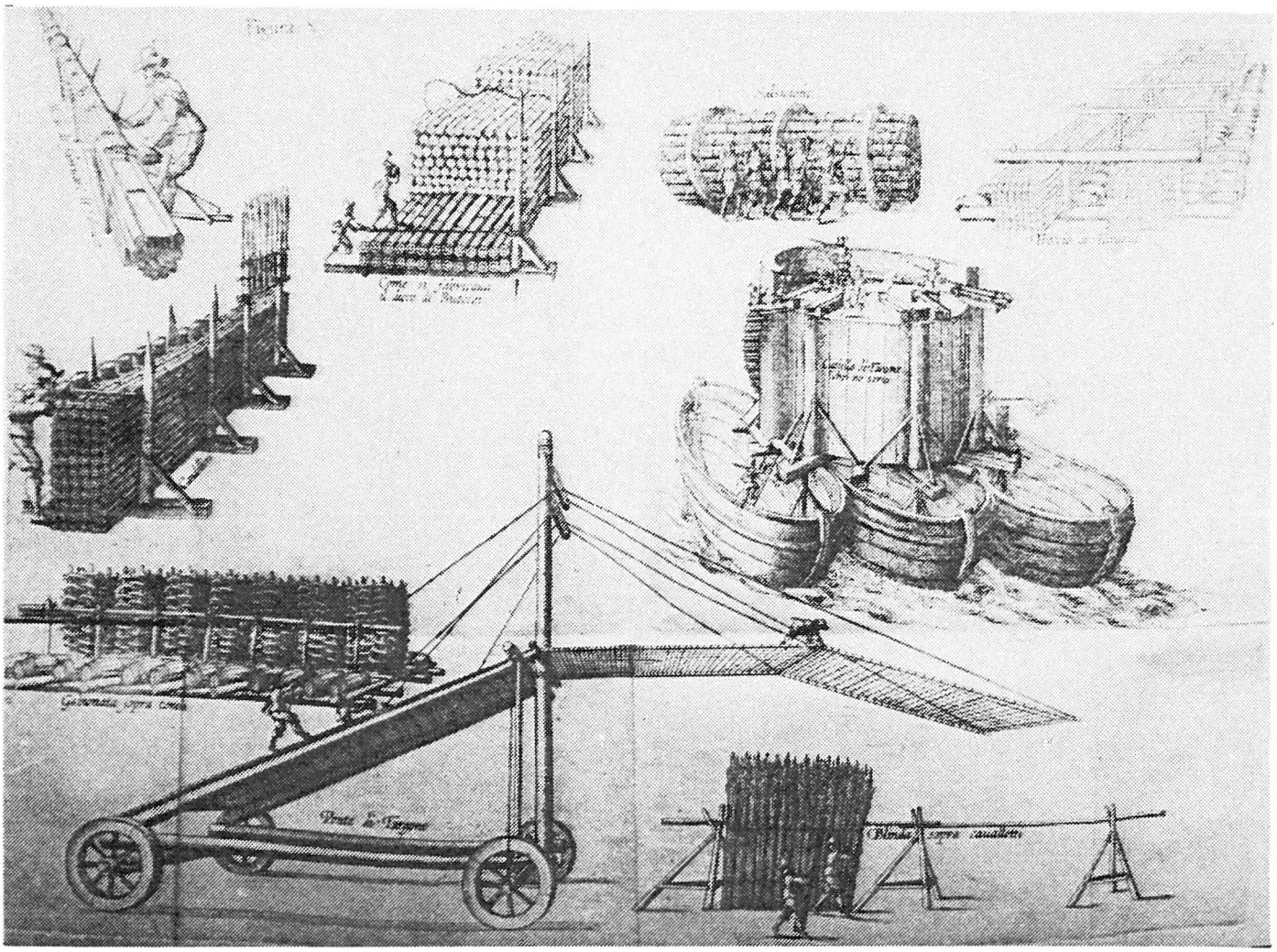

7

ORDONNANCE
de leurs Altezes Ser^mes. contenãt plusieurs priuileges, & exemptions pour ceulx qui presentement demeurent en la ville d'Oostende, naguaires reduicte a lobeyssance de leursdictes Altezes & qui y vouldrõt aller demourer, & se faire bourgeois d'icelle Ville. Donne en la Ville de Gand, le xxj^me. d'Octobre, xvj^c. & Quatre.

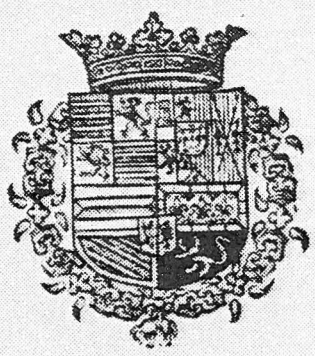

A GAND,
Par Iean vanden Steene, demourant sur la place de saincte Pharahilde. 1604.

Cum Gratia & Priuilegio.

8

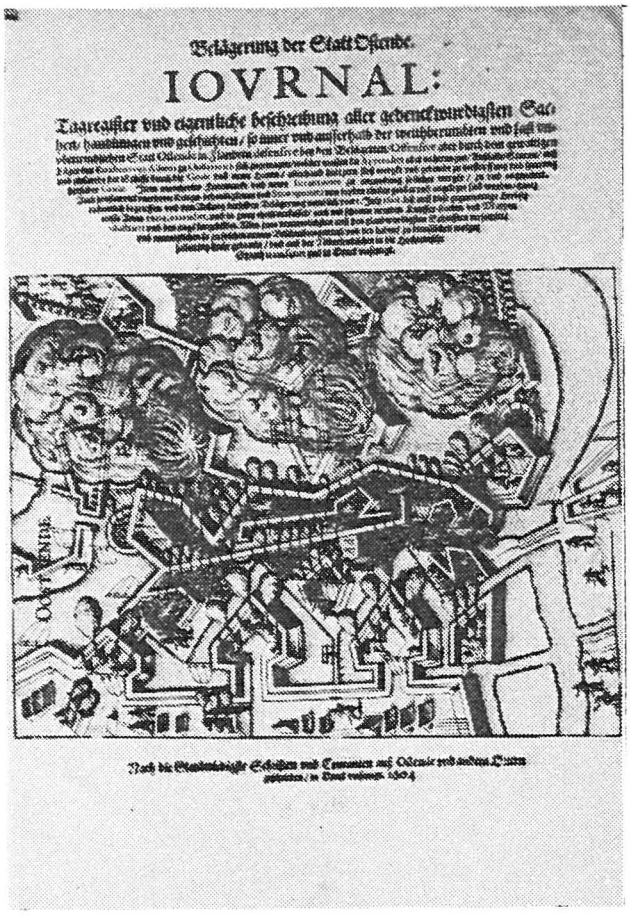

Belagerung der Statt Ostende.

IOVRNAL:

Tagreaffier vnd eigentliche beschreibung aller gedenckwurdigsten Sach-

9

1602. pas boulets, ny de ceux qui furent rompus, d'iceux desquels les corps furent portez le long du riuage de la mer iusques à Calais.

Vne ieune fille Espagnole tuee en l'assault, trouuee parmiles morts en habit de soldat.

Le butin fut grand en argent habits & autres choses de prix; En fouillãs les morts on trouua vnes de sang-thill, vne ieune femme Espagnoie habillée en homme, laquelle comme on pouuoit voir à ses playes, auoit esté tuee en l'assault, elle auoit soubs ses habits vne chaisne d'or, garnie de pierres precieuses, auec autres ioyaux & de l'argent.

Durant cest assault l'Archiduc estoit derriere la batterie des Catteyes. Et l'Infante Isabelle au fort d'Isabelle.

Ceux qui donnerent l'assault à la vieille ville s'estoient pourueus pour deux ou trois iours des viures, qu'ils auoient apportez en des bisacs, ils auoiẽt aussi toutes sortes d'instruments pour le retrancher, si l'entreprise leur eust reussy.

Ceux de la ville auoient desmonté & iettè à bas tout le canon qui estoit en la faulcebraye & le Porc-espic, de peur que leurs ennemis ne s'en seruissent contr'eux, les assaillans auoient desia apporté six tonnes de pouldre à canon, au tauclin de Porc-espic, pour le munir & deffendre contre la ville, mais ne leur estant pas donné loisir de s'en ayder ils furent contrainctz les laisser pour sauuer leur vie.

L'ordre qu'auoit donné l'Archiduc estoit que durant le principal assault du costé de

l'Occident, d'autres trouppes deuoient dresser par l'Orẽt, & si cela eust esté executé auec dexterité, & que toutes ses trouppes se fussent peu ioindre ensemble, le general Veth eust eu beaucoup plus d'affaires à leur resister, & eust esté la partie douteuse. Ils estoient pour cest effect en trois gros bataillons deuant la ville sur la greue, mais l'eauẽ qui surunt (comme à desia esté dict cy dessus) rompit en partie leur dessein, puis vn de ceux de la ville qui sortant de la demie-lune s'alla rendre à eux, les diuertit, leur disant qu'il n'y auoit que 40. soldats dedans la demie lune & offrant les y conduire, ce qu'il feit & la prirent fort aisément. Le general Veth par vne grande prudẽce l'auoit laissée ainsi mal garnie afin d'y attirer ses ennemis & par ce moyen les diuiser, & leur faire perdre le temps, & se contentoit de garder les lieux plus forts & importans, s'asseurant qu'il regagneroit tousiours aisemẽt ces plus foibles lieux.

1602.

Les gens de l'Archiduc prennent la demie lune.

Prudẽce du general Veth.

Ayant ainsi les gens de l'Archiduc pris la demie-lune, & y estant en grand nombre, ils commencerent auec paelles, pics, & autres semblables outils qu'ils auoient apportez exprés, à se fortifier pour la tenir contre la ville, mais toute leur peine ne leur seruit de rien, car ceux de la ville se mirent à tirer sur eux du Sud-bouleuart & de celuy d'Espagne, à coups de canon & coups de mousquet, auec telle furie qu'ils en tuerent grand nombre: auec cela voyant que l'eauẽ croit-

Les gens de l'Archiduc sont chassez de la demie lune.

10

Brave Vere! who hast by deeds of arms made good
What thou hadst promised by birth and blood;
Whose courage not a cowrd edge, being backt with wise
And sober reason, sharpned with advise.
Look (Reader) how from Newport hills he throws
Himself a thunder-bolt amongst his foes;
And what his Sword indited, that his Pen
With like success doth here fight o're again:
What Mars performed Mercurie doth tell;
None ere but Cesar fought, and wrote so well.
Why may not then his Book this title carry,
The second part of Cesar's Commentary?

VERI SCIPIADÆ
duo fulmina belli.

11

bij de Heeren Gouverneur Collonellen ende Crijchs-Raedt des voornemen Legers / doen proclameren ende publiceren / bij so verre dat yemant / tzij Capiteyn / Officier / Soldaet / Burger / Soetelaer / Tapper ofte Schipper die verborghen souden hebben den persoon vanden voornoemden Vendrich / datse hem terstont voor den Crijchs-Raedt souden brenghen / op peyne die in ghelijcke sieke / in ghelijcke straffe te vallen / daer den voornoemden Vendrich in soude moghen ghiercondemneert werden.

Ende ghelijcker daghelijcx groote disordeen gheschieden van verschiedenen questien ende ghevechten onder die Natien vant Garnisoen / ende om alsulcke ongheregeltheden te beletten / waer door sommighen groote inconvenienten mochten gheschieden / soo hebbe ick van weghen den Gouverneur / ende 't Legher binnen Oostende op den 1. Novemb. 1602. ghedaen eene Generale proclamatie / dat hem niemant en soude vervorderen eenighe ghewecren te trecken / questien teghens den anderen te maecken / tzij bij daghen ofte nachten / om die daer over bevonden worden / niettet door sonder eenighe genade ghestraft te werden / daer benevens sonnen bevaet dat hem yemandt vervorderde eenighe Oerlen / Sparren ofte andere materialen vande Fortificatie te vervremde ofte vermunderen / als eenighe Hutten ofte Logementen te schenden op peyne van ghelijcke lijfs straffe sonder eenighe ghenade.

Den 6. werdt den Lieutenant vande Compaignie vanden Collonel Doyp met patente ghelast / hem met die voornoemde Compagnie te beghieven binnen Oostende / mitsgaders den Capiteyn Carx / Bailju der Stadt vande Veere / Joost van Byursaulcx / ende Paco le Durq.

Daer benevens uyt Hollandt /
Capiteyn Hanneroot /
Capiteyn Adriaen Claesz. Ketel /
Ende den Capiteyn Genutz.

Welcke Patenten al in Octobri 1602. bij sijne Pr. Exce. waren ghelast te vertrecken.

Den 9. werden wij verabbereerd datter vier Compaignien in Zeelandt waren ghearriveert / ende datzee binnen ruer ofte bijdaghen noch acht andere Compaignien verwacht werden / tot welcks wyt alder spoedichste soudden toeghesonden werden.

Daerenboy

Daerenboven datter noch in Zeelandt ghereet laghen tseventich Schepen gheladen met alderhande Ammuniten van Oorlogh / ende Victuyen / diemen op het spoedichste ende meeste eerste goede ghelegheydt sonden toeghesonden werden.

Wij verstonden dat omtrent die Stadt Brugghe waren ghekomen vier Regimenten linerijen met sterckere troupe Ruyteren / om haer lieder te verborghen int Legher vande Oost-zijde vande Stadt / ende waren dese naervolghende die voornoemde Regimenten.

De Heere van Gaston /
Den Graef van Barlemont /
Den Graef Frederick vanden Berch.

Een Spaensch Regiment / tweiten met aende Oost-zijde / maer aende West-zijde benevens de Spaensche troupen haer quartier namen.

Den 11. weert den Ingenieur Meester David van Oorliens geconsenteert door schijnbens van sijne Excell. uyt Oostende te vertrecken / ende weert in sijne plaetse ghecommitteert den Ingenieur Meester Adriaen Alleman / om inde voorsz. plaetse vã Oorliens te continueren om die Fortificatien der voorsz. Stede te vervorderen / soo tselve ten dienste vanden Lande meest noodich soude bevonden werden.

M. David van Oorliens vertrecke.

Op den 12. Novembri weert wederom eene Proclamatie ghedaen / dat alle die ghene die eenighe Soldaten conden achterhalen / om naer den Vyandt te loopen / tzij levende ofte doot / dannen haer lieder van elcke persoon soude ghieven in ghereede penningen / die somme van vijftich Carolus Guldens.

Proclamatie.

Ende ghelijckenen d'adventuren / Carreen ende buyten wercken ober al met sloecke Officieren moesten voorsien werden / op dat ter nacht ende dach gorde sorghe ghedraghen wierdt / om op alles des Vyandts voornemen acht te nemen: Doo weert op den 13. Novembri 1602. Hans Stroobant van Naerthoben / onder die Compaignie vanden Hoffaert van Linghen voor Sargant Major vande Carreen ghesteit ende ghecommitteert / ende dat op het tractement van drentich stuyvers daerbij.

Hans Stroobant. Sargant Major ghesteit.

Den Gouverneur Doyp adverterende sijne Excell. dat die ghedestineerde Compaignien wel ghearriveert waren / ende naer de

12

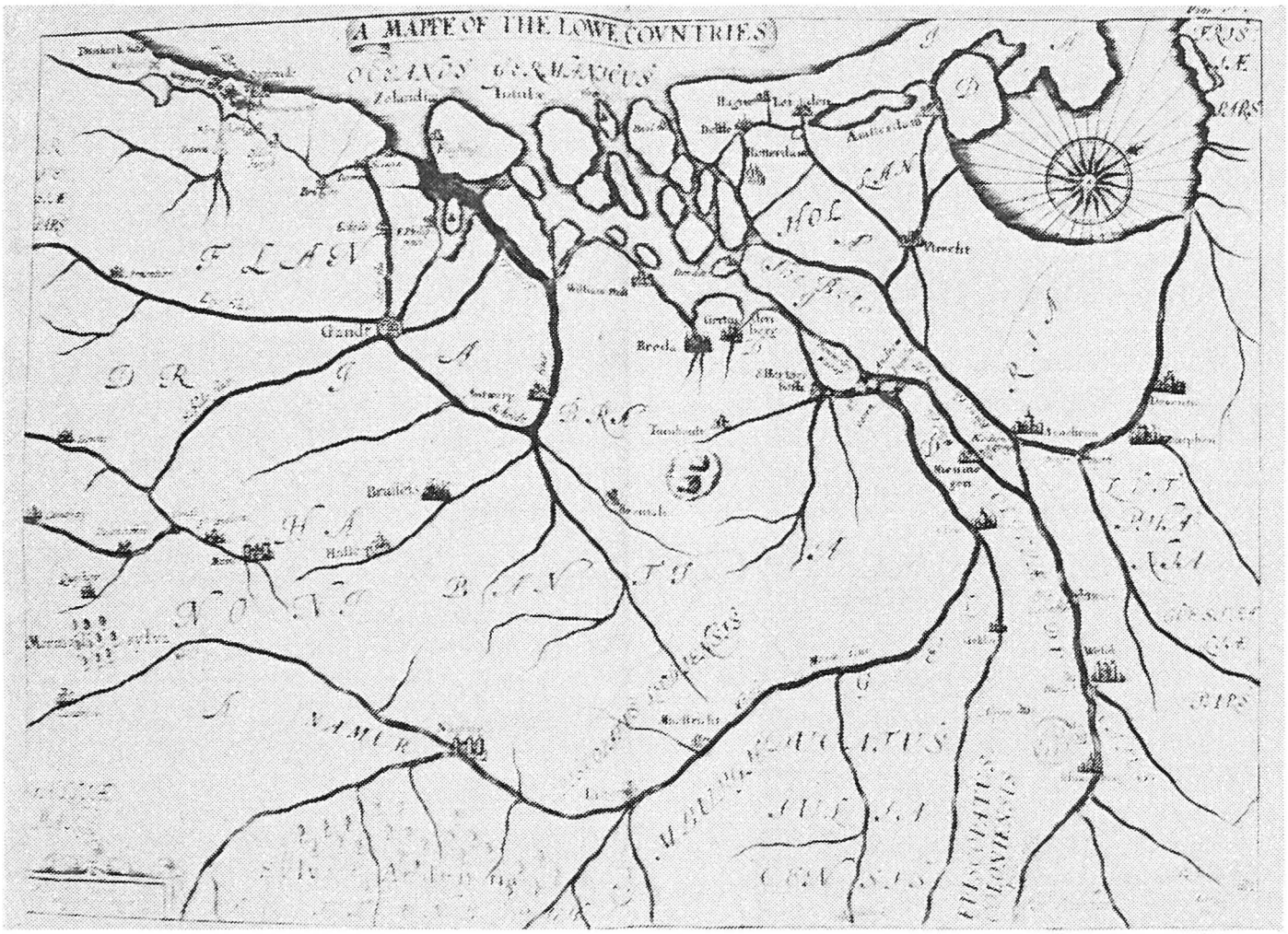

15

DE
HOOCHMOGHENDE ENDE DOOR-
LVCHTIGHE HEEREN STATEN GENERAEL
der Vrije vereenichde Nederlandtsche Provincien.

Mitsgaders.

De particuliere Staten derselver vereenichde Provincien:

ENDE OOCK

Den Doorluchtighen Hoochghebooren Vorst ende Heere, mijn Heere MAVRITZ Prince van Orangien, Grave van Nassau, Catsenellebogen, Dietz, Vianden, Meurs, &c. Marquis vander Veere ende Vlissinghen, Heere ende Baron van Breda, der Stadt Grave, ende Landen van Cuyck, Diest, Grimberghen, Herstal, Cranendonck, Warneston, Arlay, Noseroy, S. Vijt, Daesburch, Lecke, Polanen, Nieuwervaert, S. Martensdijck, Erf-burchgrave van Antwerpen ende van Besancon, Ridder vander Ordre des grootmachtichsten Coninck van Groot Brittannien, Gouverneur ende Capiteyn Generael van Gelderlandt, Hollandt, Zeelandt, West-Vrieslandt, Zutphen, Vtrecht, ende Overyssel, Admirael Generael vander Zee.

ALS MEDE:

De Edele, Erentfeste, wijse voorsienighe Heeren, mijne Heeren de ghecommitteerde Raden ter Admiraliteyt der voornoemden vereenichde Nederlanden.

Hoochmoghende Heeren, Doorluchtighe Hoochghebooren Furst ende Prince, Edele, Erentfeste, wijse voorsienighe Heeren.

A 2 Vele

16

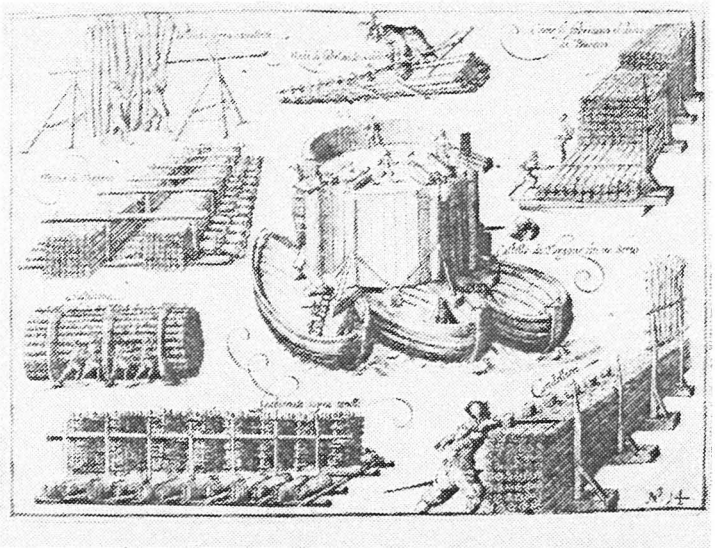

17

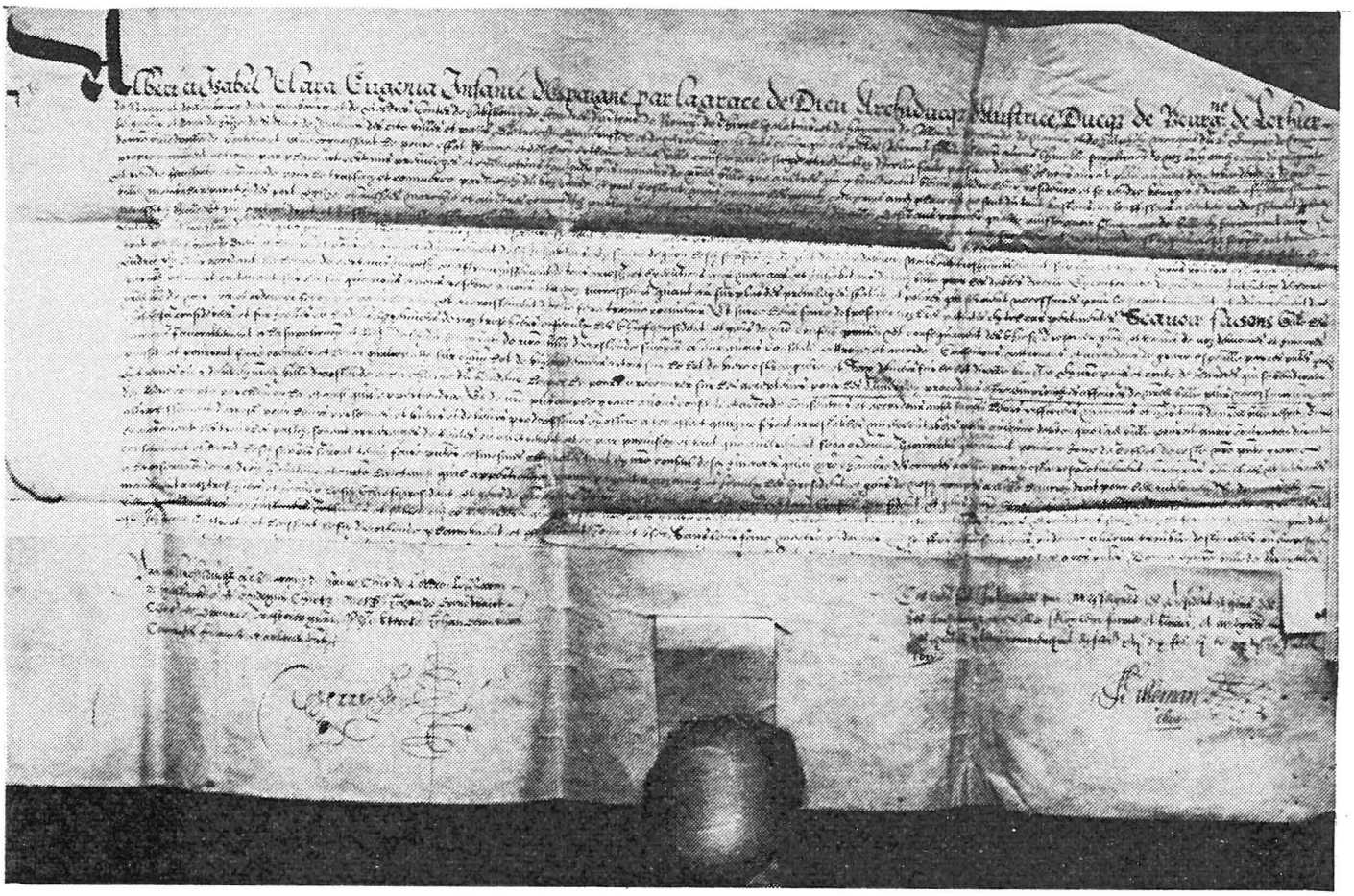

18

HUGO DE GROOTS HISTORIEN der NEDERLANDTSCHE SAEKEN

TIENDE BOEK.

INHOUDT.

Kloet vermeesteert Krakouw. De Vereenighde Staeten straffen de Duynkerkers. Vruchteloosen aenslagh op Vlissinghen. Muytery onder Albertus krygsvolk. Maurits breyght Rhynberk en Meurs onder gehoorsaemheit. Albertus beleeghert Oostende, de Vereenighde Staeten 't Hertoghenbosch. Rampsaeligh einde van Essex. De Spanjaert sindt vruchteloos hulp aen de weirspanneelinghen in Yrlandt. Vaert van Olivier van Noordt.

1601. DE krachten teeghen 't eerste jaer der nieuwe eeuwe herstelt en versterkt scheenen swaere en langhduerme aenslaeghen te dreyghen: gemerkt de Veldtheeren sigh eenen geruymen tijdt met wat yder mooght in den sin hebben te helpieden, en elkanders voornemens uyt te vorschen, sonder yets te verrichten, stil hielden. De Winter en de geheele Lente wierdt doorgebraght in schulkheeden en rooveryen, alleer het weederhouende geweldt der oorloghe met des te grooter kracht quam uyt te barsten. Strax in 't begin wierdt seeker soldaet, een Brabander van geboorte, door 't bepraeten der Jesuiten en geldt gewonnen, om Geertruydenbergh, door een loose vondt van eetrelijke gevanghenen daer binnen te brenghen, den vyandt te oopenen, voor 't uytvoeren van sijn schelmstuk, oopenbaer en gevanghen. Weynigh tijdts daer nae hebben Maurits ruyters, met seer sterk in getaele, in 't landt van Limburgh, by verralingh ingenomen keiser kasteel, weederkeerende met buyt en gevanghenen. Nae 't kasteel Krakouw, geleeghen in 't gebiedt van Meurs, en met de stadt en de heerlijkheit, door gifte der laetste Graevinne, aen Maurits gekomen: maer van Salentijn, Graef van Yssenburgh, dien 't Parma hadt overgheweert, tot die tijdt toe gebouden, wordt, om het te bemaghtigen, gesonden den Ritmeester Klaet, die, met drieghondert peerden en twaelf voetvolk, derwaerts rijdt, tot oover Wachtendonk. Dulken, theo-

stteeroughe voor den Aertshertogh binnen Straelen, een sterkten naer verre van daer, hier van gewaerschuwt, en met oover de twintigduysent voetknaghten, en weynigh peerden, in thilte tijden verdt vermakkelijkte, oovervalt hem onvoorsiens by duysteren. En nu wierdt hadt hy dertigh gevanghen, en eenighe needergemacht, daer dooroenghe, door 't geteer verwittigt, sigh hebben konnen in sighonde stellen. Dogh door een nieuwe straet te rugh getrokken sijnde, tot op de vlakte heide, is Kloet, die, eenen anderen wegh omrindende, hem onderstepte, sigh den sijnen aengeralen; hy, swakker in ruytery, een hoofdende ingenomen hebbende, wierdt tot oovergaeve gedwongen. Nae dien keerden sigh tot het vooveren van sijnen last spoedende, vandt hy, dat men, volgens 't berght der bespoeders, oover de graft van 't kasteel, die versuymt was te sijnen, gaen konde; dies hy de poort door een mortier om verre worpt, en de beteringh uytdrijft. Met de soldaeten van Hammondt hadt Albertus dus verre gehandelt, dat se, hunne plaetse binnen 's landts ruymende, het steedeken en 't kasteel Weerdt souden beletten, waer uyt hen de landen van Luyk en Gulik tot rooven oopen stonden, daer oover voorwaer de naebueren sigh ten hooghsten beklaeghden. Maer hunne meenighwerve beseendighen en klachten wierden lachtens ter sijden gestelt, om dat nu voor langh een soort van wanit bevonden was, onder voorgeeven van muytery, op eens anders kosten den oorlogh te voeden. Dus wierden ook d'ingesetenen des landts van Kleef gepeilt door de beteringhen van Rhijnberk en Gelder, waer by tot swarder last daer ons huldighe volken quam, dat die van Hollandt hen opsleyden geijke sommen geldts, als andere hadden getrokken, bybrenghende, dat het den Staet oovertens was, of se 's vyandts muldeken uyt vreen wilde, of uyt mistrouwen hunner krachten sijsden. Gehoort sijnde, dat 'er in Spanien wierdt gearbeidt, om een vloot in zee te brenghen, en om dat de ongesondenheit der Duynkerkers op zee meer aengroeyde, is 'er een grooter getal scheepen dan naer gewoonte in den Oceaan gesonden, en des onsagelijcn vondt men seeroovers, die, in 't geijght van Scheveninghen, een dorp op de Hollandtsche kust, nae by den Haeghe, de gevanghenen uytsetteden, en 't laegeldt ontfonghen. Maer deese korts daer aen door vissichers punten, heymelijk voorsien van gewaepende, omringht sijnde, hebben hunne slouthen met de gewoone straffe geboet. Ook sijn in de haeven van Duynkerken gesonden scheepen, gevult met steenen, om den mondt te stoppen: maer 't eikens als de zee was angeloopen, wierdt het hout door d'inwoonders met bijlen ten stukken gehakt, en de barren met de vloet weeder opdringhende hebben alles wegh getpoelt. Dogh de koopvaerdysscheepen naer Engelandt gesonden sijn Spinolas galeyen ten prooye gevallen, nae dat het oorloghschip, tot geleyde der andere, een langhe wijl, met sinder verlies der vyanden, slaeghs geweest, en verwijghens 't vuer daer in geworpen sijnde, verbrandt was. De selfde hadden gehoopt Vlissinghen aen te tasten, en daer toe van binnen omgeloft, die de stadt souden in brandt steeken. Maer een der vloek verwanten, dien sick sijnde de naekende doodt tot berouw gebraght hadt, sijn beijdiens voor den Predikant doende, is den aenslagh ontdekt en gestraft. Hierentuskhen reeden onder 't krygsvolk van Albertus nieuwe muyteryen. Die van Antwerpen hebben 't boosvolk, dat de Schelde beset hieldt, met een gedeelte hunner soldyen ter neder geslt. De Walen, geleyght in de schanzen om Oostende, welker verwoethen tot doodslaen of quetsen hunner Oovertsten was uytgebraeken, wierdt meerder ingewelighet, om dat se door beloften der Hollanders tot verwijderingh van party

19

Le Tiers volume de enguerran de monstrellet

Des croniques de Frãce Dangleterre Descoce Despaigne/de Bretaigne/de Gascõgne/de Flandres et lieux circonuoisins. Auecq̃s plusieurs nouuelles choses aduenues en Lõbardie/es ytalles/en Allemaigne Hongrie Turquie/es terres doultre mer adiouste auecq̃s la cronique Dudit de Monstrellet iusques en lan mil. v. cens et. xviii.

Ilz se vendent a Paris en la grant rue sainct Jaques a lenseigne sainct Claude.

IHS · FERT ·
· anno · 1491 ·
· vnroe ·

BIBLIA SACRA

DAT IS,

DE GEHEELE HEYLIGE

SCHRIFTURE,

BELEYDT IN 'T OUDT EN NIEUW

Bibliothecæ Loci Sancti Bernardi ad Scaldim

TESTAMENT,

OVERSIEN

EN

VERBETERT NA DEN

LESTEN

ROOMSCHEN TEXT,

VERCIERT

MET VEEL SCHOONE

FIGUREN,

GESNEDEN DOOR CHRISTOFFEL

VAN SICHEM,

V. P. I. P.

Hier begint DE PROPHEET MALACHIAS.

DAT I. CAPITTEL.

De Propheet straft Israel van ondankbaerheyt, ende dat God van hen noch ge-eert noch ghevreest en is, ende dat de Priesters Gods name versteken, daerom oock haerlieder offerande verachtende, danckelijck nemende de suyver offerande die hem in alle plaetsen gheoffert wort.

A 1 DEn last van des Heeren woordt tot Israel inden handt Malachie.

2 Ick heb u lieden liefgehadt / seyt de Heere. Ende ghy hebt gesent: Waer in hebdy ons liefgehadt? Ende was Esau Jacobs broeder niet / seyt de Heere? Ende ick heb Jacob liefghehadt /

Rom. 9. c. 13. 3 Maer Esau heb ick ghehaet / ende heb zijn berghen tot een woestijne gestelt / ende zijn erfenisse tot draken der wildernisse.

4 Maer ist dat Idumeen seyt Wy zijn verdorven / maer wederkeerende sullen wy optimmeren datter verdorven is / dit seydt de Heere der heyrscharen. Dese sullen timmeren / ende ick sal 't verderven / ende zy sullen genoemt worden de palen der ongoddelijckheyt / ende 't volck op 't welck de Heere gram is tot inder eenwicheyt / B

5 Ende u oogheen sullent sien / ende ghy sult seggen: Laet den Heere grootelijck gepresen worden / op de pale van Israel.

6 De soone eert zijnen vader ende de knecht zijnen Heere / Doerom ist dat ick vader ben / waer is mijn eere Ende ben ick de Heere / waer is mijn vrese? seyt de Heere der heyrscharen? tot u o ghy Priesters die mijnen naem versmaet / ende hebt gheseyt: waer in hebben wy uwen naem versmaet.

7 Ghy offert op mijnen outaer besmet broot / ende ghy seght: Waer in hebben wy u besmet? Daer in dat ghy seght Des Heeren tafel is versmaet.

8 Ist dat ghy een blinde slach-offerande offert om te dooden / en ist niet quaet? ende ist dat ghy offert dat kreupel ende sieck is om ten offer te dooden / en ist niet quaet? Biet dat uwen Prince / ist dat hem behagen sal oft dat hy u aensicht ontfangen sal seydt de Heere der heyrscharen. C

9 Ende nu bidt Godts aensicht / dat hy ulieder ontferme (want van uwer handt is dit gheschiet) oft hy eenichsins uwe aensichten ontfinge / seyt de Heere der heyrscharen.

10 Wie isser onder u-lieden die de dooren sluyte / ende mijnen outaer ontsteken om niet? Mijnen wille en is tot u niet / seyt de Heere der heyrscharen / ende ick en sal gheen gifte ontfangen van uwer hant /

11 Want vanden opganck der Sonnen totten onderganck is mijnen naem groot onder de heydenen ende in alle plaetse wordt mijnen naem sacrifice ghedaen / ende een suyver offerande gheoffert: want mijnen naem is groot onder de heydenen / seydt de Heere der heyrscharen: Psalm. 112. a. 3.

12 Ende ghy hebt dien besmet / mdts dien dat ghy segt: Des Heeren tafel is besmet / ende datter opghelegt wort dat is versmadelijck / metten vyere die dat verslint. D

13 Ende ghy hebt gesent: Siet dit is van den arbeyt / ende ghy hebt dat weck gebla-

QVAM MISERE AC PERditæ voluptarij viuant.

HOMILIA XX.

Pauperem quidem vitam gerimus, sed multa bona habebimus, si bene fecerimus, Tobiæ, IIII.

DIuersa mortalium desideria notãtur ab Aristo.1. Ethico. & 10.vbi fit mentio quorundam qui in voluptatibus summam fœlicitatem collocarunt, quorum sane magnus est numerus. Nam facilius est voluptatẽ reprehendere quàm fugere, adeò lethali b9 illecebris & venenato melle stultos mortales inescat. Eius stolidæ opinionis adsertos fuit quidam Epicurus, cuius sectatores inter cęteros fuerunt Sardanapalus perditæ molliciei homo, Philoxenus, Eudoxus & hodie pecuni homines, solo tactu & gustu viuentes, in quibus intemperantiæ velut in gurgite ratio præstabilior hominis pars absorpta est. Sed illorum omnium dulcedo vermes. Iob 24. *Et finis illorum mors est.* Ad Roma.6. *Finis illorum interitus est.* Ad Philip.3. *Ducunt in bonis dies suos, & in puncto ad inferna descendunt.* Iob 21. Quare pauperem vitam gerimus.

Fuerunt olim in Paganismo, & iam sunt in Christianismo voluptatum milites sacramentarij, in Epicuri decreta vltro iurantes: ventricolæ, quorum studium est, probè curare cuticulam, genio largius indulgere: quos cùm insatiatæ & intempestiuæ libidinis sint, Lydos in meridie iure dixerim9 & Caprarios in æstu, vt est in Adagijs. Quid illi aliud cogitant quàm Lydorum carycas? hoc est, quicquid est opiparum et varijs conditum cupedijs: illis aut nulla aut omnino modica animorum cura est, quippe qui sic viuant ac si compertum habeant, mortem non corpora solum nostra occidere, sed & in ipsos animos suum habere imperiũ: & proinde hic ampliter voluptuandum, cum alibi post mortem nullus voluptatum sensus in homine maneat superstes. Hi illud Esaiæ nunquam non ebrio ore eructant: *Comedamus & bibamus, cras enim moriemur.* Et hoc apud Sapientem: *Venite, fruamur bonis quæ sunt, & vtamur creatura tanquam in iuuentute celeriter, Vino precioso & vnguentis nos impleamus, & non prætereat nos flos temporis. Coronemus nos rosis antequam marcescant, nullum pratum fit quod non pertranseat luxuria nostra. Nemo vestrum exors sit luxuriæ nostræ, vbique relinquamus signa lætitiæ, quoniam hæc est pars nostra, & hæc est sors nostra.* Hæc cogitauerunt & errauerunt, excæcauit illos ma-

Esa.22.
Sap.2.

μαι τὸ πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν
ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἔμεινεν ἐπ' αὐτόν. κἀγὼ οὐκ
ἤδειν αὐτόν, ἀλλ' ὁ πέμψας με βαπτίζειν ἐν
ὕδατι, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, ἐφ' ὃν ἂν ἴδῃς
τὸ πνεῦμα καταβαῖνον καὶ μένον ἐπ' αὐ-
τὸν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν πνεύματι ἁ-
γίῳ. κἀγὼ ἑώρακα, καὶ μεμαρτύρηκα ὅτι οὗ-
τός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ. τῇ ἐπαύριον πάλιν
εἱστήκει ὁ ἰωάννης καὶ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐ-
τοῦ δύο· καὶ ἐμβλέψας τῷ ἰησοῦ περιπατοῦν-
τι, λέγει, ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ. καὶ ἤκουσαν αὐτοῦ
οἱ δύο μαθηταὶ λαλοῦντος, καὶ ἠκολούθησαν
τῷ ἰησοῦ. στραφεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς, καὶ θεασάμενος
αὐτοὺς ἀκολουθοῦντας, λέγει αὐτοῖς, τί ζη-
τεῖτε; οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, ῥαββεί, ὃ λέγεται
ἑρμηνευόμενον, διδάσκαλε, ποῦ μένεις; λέ-
γει αὐτοῖς, ἔρχεσθε καὶ ἴδετε. ἦλθον καὶ εἶδον
ποῦ μένει· καὶ παρ' αὐτῷ ἔμειναν τὴν ἡμέραν
ἐκείνην. ὥρα δὲ ἦν ὡς δεκάτη. ἦν δὲ ἀνδρέας
ὁ ἀδελφὸς σίμωνος πέτρου, εἷς ἐκ τῶν δύο
τῶν ἀκουσάντων παρὰ ἰωάννου, καὶ ἀκολου-
θησάντων αὐτῷ. εὑρίσκει οὗτος πρῶτος τὸν ἀ-
δελφὸν τὸν ἴδιον σίμωνα, καὶ λέγει αὐτῷ, εὑρή-
καμεν τὸν μεσσίαν· ὅ ἐστι μεθερμηνευόμε-
νον ὁ χριστός· καὶ ἤγαγεν αὐτὸν πρὸς τὸν

ἰησοῦν. ἐμβλέψας δὲ αὐτῷ ὁ ἰησοῦς εἶπε, σὺ
εἶ σίμων ὁ υἱὸς ἰωνᾶ· σὺ κληθήσῃ κηφᾶς·
ὃ ἑρμηνεύεται πέτρος. τῇ ἐπαύριον ἠθέλη-
σεν ὁ ἰησοῦς ἐξελθεῖν εἰς τὴν γαλιλαίαν, καὶ
εὑρίσκει φίλιππον, καὶ λέγει αὐτῷ, ἀκολούθει
μοι. ἦν δὲ ὁ φίλιππος ἀπὸ βηθσαϊδὰ ἐκ
τῆς πόλεως ἀνδρέου καὶ πέτρου. εὑρίσκει φί-
λιππος τὸν ναθαναὴλ, καὶ λέγει αὐτῷ, ὃν ἔγ-
γραψε μωσῆς ἐν τῷ νόμῳ καὶ οἱ προφῆται,
εὑρήκαμεν, ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ ἰωσὴφ τὸν ἀ-
πὸ ναζαρέτ. καὶ εἶπεν αὐτῷ ναθαναὴλ, ἐκ
ναζαρὲτ δύναταί τι ἀγαθὸν εἶναι; λέγει αὐτῷ
φίλιππος, ἔρχου καὶ ἴδε. εἶδεν ὁ ἰησοῦς τὸν
ναθαναὴλ ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν, καὶ λέγει
περὶ αὐτοῦ, ἴδε ἀληθῶς ἰσραηλίτης, ἐν ᾧ
δόλος οὐκ ἔστι. λέγει αὐτῷ ναθαναὴλ, πόθεν
με γινώσκεις; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς καὶ εἶπεν
αὐτῷ, πρὸ τοῦ σε φίλιππον φωνῆσαι, ὄντα ὑ-
πὸ τὴν συκῆν εἶδόν σε. ἀπεκρίθη ναθα-
ναὴλ καὶ λέγει αὐτῷ, ῥαββεί, σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ
θεοῦ· σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ ἰσραήλ. ἀπε-
κρίθη ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, ὅτι εἶπόν σοι,
εἶδόν σε ὑποκάτω τῆς συκῆς, πιστεύεις· μεί-
ζω τούτων ὄψῃ. καὶ λέγει αὐτῷ, ἀμὴν ἀμὴν
λέγω ὑμῖν, ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν οὐρανὸν

de hebreis voluminibus addidi. Nouerit igitur lector ad hunc pūcta iuxta typographiae dumtaxat editionē: qui simpliciter legunt a septuaginta interpretibus nō discordat. Hęc ego et vobis et studiosis cūctis scribere nec scienter nō ambigo multos fore: qui aut invidia aut superbia malent contemnere et videre predara quam discere: et de turbulento magis rivo quam de purissimo fōte potare. Explicit prologus.

Incipit liber primus id est psalmorum.

1 Beatus vir qui nō abiit in cōsilio impiorū: et in via peccatorum nō stetit: et in cathedra pestilentie nō sedit. Sed in lege domini voluntas eius: et in lege eius meditabit die ac nocte. Et erit tamq̄ lignū quod plantatum est secus decursus aquarū: qd fructū suū dabit in tempore suo. Et folium eius nō defluet: et omnia quecūq̄ facient prosperabuntur. Non sic impij nō sic: sed tamq̄ pulvis quē proiicit ventus a facie terre. Ideo nō resurgūt impij i iudicio: neq̄ peccatores in cōsilio iustorū. Quoniam novit dominus viā iustorū: et iter impiorum peribit.

II Quare fremuerūt gentes: et populi meditati sunt inania? Astiterūt reges terre et principes cōuenerunt in unū: adūsus dōm et adūsus christū eius. Dirumpamus vincula eorū: et iciamus a nobis iugū ipōrū. Qui habitat i celis irridebit eos: et dōs subsānabit eos. Tunc loquet ad eos in ira sua: et in furore suo cōturbabit eos. Ego autem cōstitutus sum rex ab eo super sion montem sanctū eius: pdicās preceptū eius. Dominus dixit ad me filius meus es tu: ego hodie genui te. Postula a me et dabo tibi gentes hereditatem tuā: et possessionē tuā fines terre. Reges eos i virga ferrea: et tanq̄ vas figuli cōfringes eos. Et nūc reges intelligite: erudimini q̄ iudicatis terrā. Servite dōo i timore: et exultate ei cū tremore. Apprehendite disciplinam: ne quādo irascatur dominus et peratis de via iusta. Cum exarserit in brevi ira eius: beati omnes qui confidunt in eo. Psalmus David cū fugeret faciem absalon filij suī.

III Domine qd multiplicati sunt qui tribulāt me: multi insurgūt adversum me. Multi dicūt anime mee: nō est salus ipsi in deo eius. Tu aūt dōe suscepisti me: es: gloria mea et exaltās caput meū. Voce mea ad dominū clamavi: et exaudivit me de mōte sāctō suo. Ego dormivi et soporatus sum: et exsurgam quia dōs suscepit me. Non timebo milia populi circūdantis me: exurge dōe saluū me fac deus meus. Quoniam tu percussisti omnes adūsantes michi sine causa: dentes peccatorū cōtriuisti. Domini est salus: et super populū tuum benedictio tua.

Psalmus in victoriam David. IV

Cum invocarem exaudivit me deus iustitie mee: i tribulatione dilatasti michi. Miserere mei: et exaudi orationē meā. Filij hominū usq̄ quo gravi corde: ut quid diligitis vanitatem et quetitis mendacium? Et scitote quoniā mirificavit dōs sāctum suū: dōs exaudiet me cū clamavero ad eū. Irascimini et nolite peccare: que dicitis in cordibus vestris in cubilibus vestris compungimini. Sacrificate sacrificiū iustitie et sperate in domino: multi dicunt qs ostendit nobis bona.

Incipit epistola sancti hieronimi ad paulinum presbiterum de omnibus diuine historie libris: capitulū primū.

Karissime ambrosius mihi munuscula plerumq̄ detulisti et suavissimas litās: q̄ a principio adolescentie mee: id est iam fidē et veteris amicitie nouā: sperabam. Ita nō illa necessitudo est et spi gluino copulata: q̄m non velitas res familiaris: nō prior a tantum corpor: nō sibila et palpās adulatōis sed dei amor: et divinarū scripturarū studia conciliant. Legimus in veteribus historijs: quod ā lustrasse pythagoras nouos adijsse phos: maria trāsisse: ut eos quos et libris noverant: cōtā q̄ videri. Sicut pitagoras mauphiticos magos: sic plato egiptū: et architā tarentinū: tandemq̄ mare italie: que quondā magna grecia dicebat: latro nobilissime peragūt: et ut qui acheruis mgr erat: et porros: cuiusq̄ doctrinas achademie gymnasia plorabāt: fieri pōnus aog discipulus: malles aliena verēde discere: q̄m sua ignoranter ingere. Denicq̄ ālās quasi eos ordē fugientes plerqui: rapt: a piratis et venūdatus: tirāno crudelissimo parvit: dud: rapuius vind: et servus. Tamē quia plus maior eorum se fuit: ad eorum sinū: ladere eloquentie fonte manauerē et ulmis hispanie galliarūq̄ finibus quosdam venisse nobiles legimus: et quos ad contemplationē sui roma nō traxerat: urbs hospa tanta produxit. Habuit illa eras intaudiū omnibus seculis celebrandūq̄ miraculū: ut urbē tantā ingressi: aliud extra urbem quererent. Apollonius fuit ille mag: ut vulgus loquitur: fuit phus: ut pitagoras tradunt: incaruit plas: pōsuit tantalū: altanos: scithas: massagetas: opulentissima indie regna penetrauit: et ad extremum lactissimo physon amnis rāsuisso pervenit ad bragmanas: ut hyarcam in chrono scribē aureo et de tantali fonte potaverat: inter pauros discipulos: de natura: de moribus: ac de cursu diei et lūis audire doceretur. Inde p elamitas: babilonios: chaldeos: medos: assirios: parthos: syros: phenices: arabes: palestinos: transiuit ad alexandriā: pervenit ad ethiopiā: ut gymnosophistas et famosissimam solis mensam videret in sabulo. Inuenit ille vir ubiq̄ q̄ discere: et semp profectus: semp se melior fieret. Semp sic super hoc plaudimus octo voluminibus: phylostratus.

Quid loquar de secli hominibus: cū apsius paulus: vas electōnis: et magister gentiū: qui de conscientia tā i se hospitis loquebat: dicēs. An experimentū quaeritis eius qui in me loquit xpc. Post damascū arabiāq̄ lustratā: ascēdit ierosolimā ut videret petrū: et mānsit apud eū diebus quindecim. Hyac mō mistica ebdomadis et ogdoadis: fuerūt gentiū pdicatori instrumentis erat. Rursūq̄ post annos quatuordecim assumpto barnaba et tito: ppsuit eū apsis evāgelū: ne forte in vacuum curreret aut cucurisset. Habetur ita q̄d lacunis emergit: vinc vocabulus: et in aures discipuli de auditoris ore transfusa: sonitus sonāt. Et inde et ethiopes cū rodi equalare: et legerent

וירד העמיקי והכנעני הישב בהר ההוא וכנ׳
ויכתום עד הזרמה
וידבר יהוה אל משה לאמר דבר אל בני ישראל
ואמרת אלהם כי תבאו אל ארץ מושבתיכם
אשר אני נתן לכם ועשיתם אשה ליהוה עלה
או זבח לפלא נדר או בנדבה או במועדיכם
לעשות ריח ניחח ליהוה מן הבקר או מן הצאן
והקריב המקריב קרבנו ליהוה מנחה סלת עשרון
בכול ברבעית ההין שמן ויין כנסך רביעית ההין
תעשה על העלה או לזבח לכבש האחד או
לאיל תעשה מנחה סלת שני עשרנים בכוכה
בשמן שלשית ההין ויין לנסך שלשית ההין
תקריב ריח ניחח ליהוה וכי תעשה בן בקר עלה
או זבח לפלא נדר או שלמים ליהוה והקריב
על בן הבקר מנחה סלת שלשה עשרנים בכול
בשמן חצי ההין ויין תקריב לנסך חצי ההין אשה
ריח ניחח ליהוה ככה יעשה לשור האחד או
לאיל האחד או לשה בכבשים או בעזים כמספר
אשר תעשו ככה תעשו לאחד כמספרם כל
האזרח יעשה ככה את אלה להקריב אשה ריח
ניחח ליהוה וכי יגור אתכם גר או אשר בתוככם
לדרתיכם ועשה אשה ריח ניחח ליהוה כאשר
תעשו כן יעשה הקהל חקה אחת לכם ולגר
הגר חקת עולם לדרתיכם ככם כגר יהיה לפני
יהוה תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם ולגר
הגר אתכם
וידבר יהוה אל משה לאמר דבר אל בני
ישראל ואמרת אלהם בבאכם אל הארץ
אשר אני מביא אתכם שמה והיה באכלכם מלחם
הארץ תרימו תרומה ליהוה ראשית ערסתכם
חלה תרימו תרומה כתרומת גרן כן תרימו
אתה מראשית ערסתיכם תתנו ליהוה תרומה
לדרתיכם וכי
תשגו ולא תעשו את כל המצות האלה אשר
דבר יהוה אל משה את כל אשר צוה יהוה
אליכם ביד משה מן היום אשר צוה יהוה והלאה
לדרתיכם והיה אם מעיני העדה נעשתה לשגגה
ועשו כל העדה פר בן בקר אחד לעלה לריח
ניחח ליהוה ומנחתו ונסכו כמשפט ושעיר עזים
אחד לחטאת וכפר הכהן על כל עדת בני ישראל
ונסלח להם כי שגגה היא והם הביאו את קربנם
אשה ליהוה וחטאתם לפני יהוה על שגגתם

ונסלח לכל עדת בני ישראל ולגר הגר בתוכם
כי לכל העם בשגגה ואם
נפש אחת תחטא בשגגה והקריבה עז בת שנתה
לחטאת יכפר הכהן על הנפש השוגה בחטאה
בשגגה לפני יהוה לכפר עליו ונסלח לו האזרח
בבני ישראל ולגר הגר בתוכם תורה אחת יהיה
לכם לעשה בשגגה והנפש אשר תעשה ביד
רמה מן האזרח ומן הגר את יהוה הוא מגדף
ונכרתה הנפש ההיא מקרב עמה כי דבר יהוה
בזה ואת מצותו הפר הכרת תכרת הנפש ההוא
עונה בה
ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו איש מקשש
עצים ביום השבת ויקריבו אתו המצאים אתו
מקשש עצים אל משה ואל אהרן ואל כל
העדה ויניחו אתו במשמר כי לא פרש מה יעשה
לו ויאמר יהוה אל משה
מות יומת האיש רגום אתו באבנים כל העדה
מחוץ למחנה ויצאו אתו כל העדה אל מחוץ
למחנה וירגמו אתו באבנים וימת כאשר צוה
יהוה את משה
ויאמר יהוה אל משה לאמר דבר אל בני ישראל
ואמרת אלהם ועשו להם ציצת על כנפי בגדיהם
לדרתם ונתנו על ציצת הכנף פתיל תכלת והיה
לכם לציצת וראיתם אתו וזכרתם את כל מצות
יהוה ועשיתם אתם ולא תתורו אחרי לבבכם
ואחרי עיניכם אשר אתם זנים אחריהם למען
תזכרו ועשיתם את כל מצותי והייתם קדשים
לאלהיכם אני יהוה אלהיכם אשר הוצאתי
אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים אני
יהוה אלהיכם
ויקח קרח בן יצהר בן קהת בן לוי ודתן ואבירם
בני אליאב ואון בן פלת בני ראובן ויקמו לפני
משה ואנשים מבני ישראל חמשים ומאתים
נשיאי עדה קראי מועד אנשי שם ויקהלו על
משה ועל אהרן ויאמרו אלהם רב לכם כי
כל העדה כלם קדשים ובתוכם יהוה ומדוע
תתנשאו על קהל יהוה וישמע משה ויפל על
פניו וידבר אל קרח ואל כל עדתו לאמר בקר
וידע יהוה את אשר לו ואת הקדוש והקריב
אליו ואת אשר יבחר בו יקריב אליו זאת
עשו קחו לכם מחתות קרח וכל עדתו ודתן
בהן אש ושימו עליהן קטרת לפני יהוה מחר

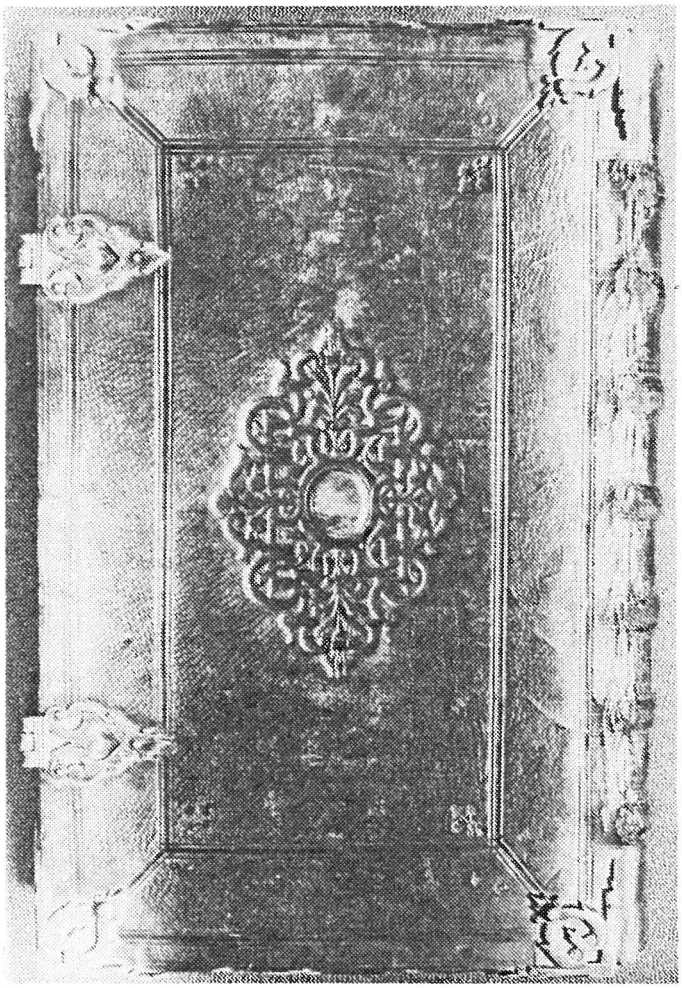

31

BIBLIA,
De gantsche H. Schrifture,
Vervattende alle de Canonijcke
Boecken des Ouden en des Nieuwen
TESTAMENTS.
STATEN GENERAEL
TESTAMENTEN.
TAMSTERDAM
By AART DIRKSZ OOSSAAN.

32

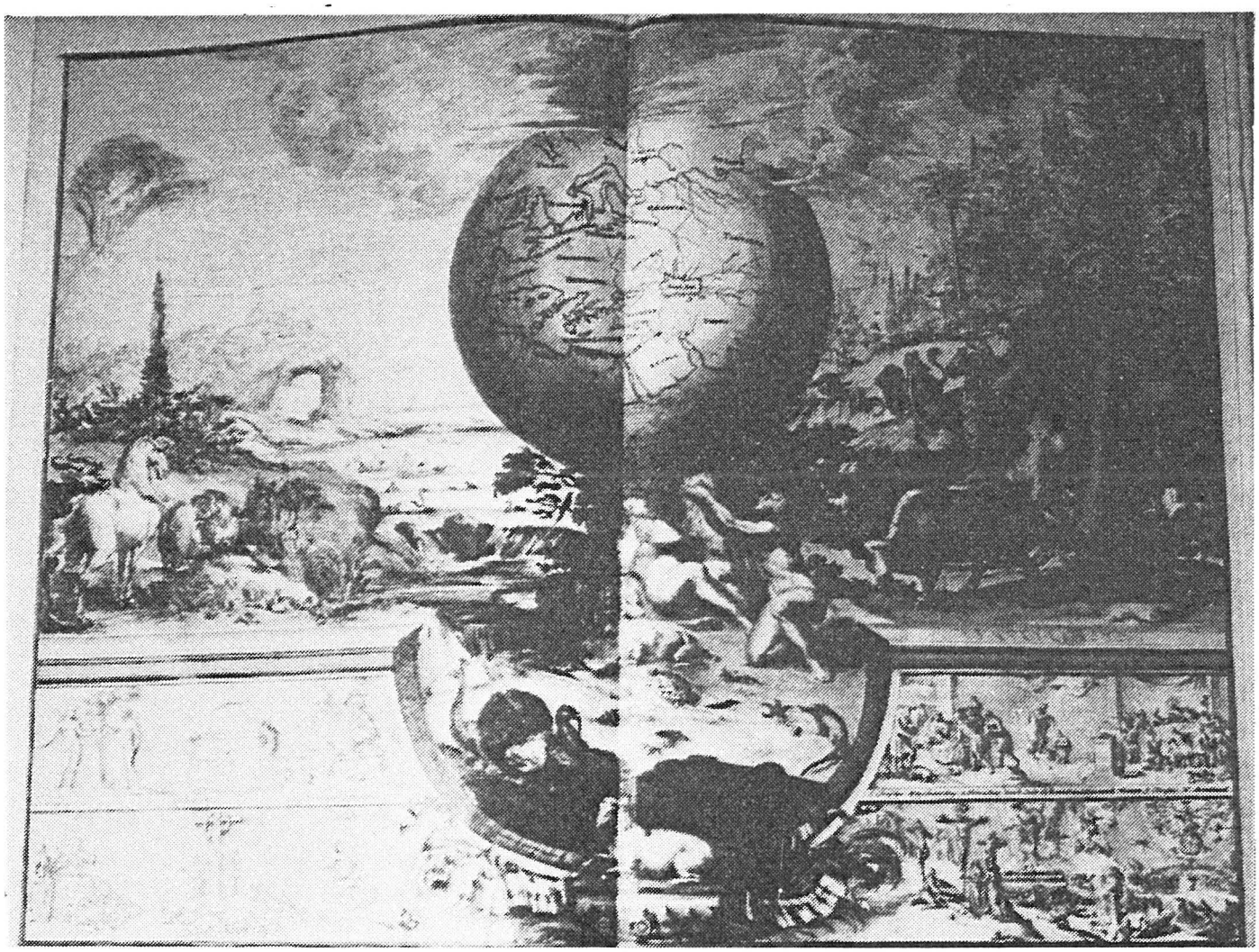

33

I N H O U D

****

Blz. 1. Voorwoord en Verantwoording.

2. Leden van het Beschermcomite en Leden van de Werkgroep "Manuscript en Boek tot en met het Beleg van Oostende".

3. Uitleners, Initialen en Afkortingen.

4. "Het Beleg van Oostende, 1601 - 1604", door G. Billiet.

Katalogus

A. Documenten nopens het Beleg van Oostende.

B. Diverse Historische bescheiden.

C. Zestiende eeuwse Kerkelijke Verslagen.

D. Historische Bijbeluitgaven.

Lijst van Illustraties.

Ontwerp omslag katalogus : Pat henry.
Foto- en reprografie : Jan Camps.

Verantwoordelijke uitgever : De Beheerraad van de
Verenigde Protestantse Kerk in België
Gemeente Oostende
Velodroomstraat, 26 - 28.
1981.

LIJST VAN DE ILLUSTRATIES

****

(het eerste nummer verwijst naar de illustratie; het kenmerk (...) naar de beschrijving in de katalogus).

1. (A.16) Gravure : Belegering van de Stad Oostende, eind juni 1601.
2. (A.9) Titelpagina uit Fleming Philippe : "Oostende, vermaerde, gheweldighe, lanckdurighe ende bloedighe belegheringhe, bestorminghe ende stoute aenvallen". 's Gravenhage, 1621.
3. (A.10) Titelpagina uit Henrick van Haestens "De bloedighe ende strenge belegeringhe der Stadt Oostende in Vlaenderen", Leyden 1613.
4. (A.8) Uit Christophle de Bonours "Le mémorable Siège d'Ostende, décrit, et divisé en douze livres", Bruxelles 1628.
5. (A.7) Titelpagina uit Pompeo Giustiniano "Della guerr di Flandra -Libri VI" Anversa 1609.
6. (A.7) Eerste bladzijde uit Pompeo Giustiniano.
7. (A.7) Gravure uit Pompeo Giustiniano, wagens voorstellend.
8. (A.5) Titelpagina uit "Ordonnance der leurs Altezes Ser^s contenat plusieurs privilèges & exemptions pour ceulx qui..." Gand, 1604.
9. (A.3) Titelpagina uit "Belägerung der Statt Ostende - Journal", 1604.
10. (A.6) Twee bladzijden uit "Histoire remarquable et véritable de ce qui c'est passé par chacun jour au siège de la Ville d'Ostende de part & d'autre jusques à présent". Paris, 1604.
11. (A.4) Twee bladzijden uit Dillingham's "Commentaries of SR Francis Vere", Cambridge, 1657.
12. (A.9) Twee bladzijden uit Fleming Philippe. Zie titelpagina, ill. n° 2.
13. (A.7) Illustratie uit Pompeo Giustiniano. Zie titelpagina, ill. n° 5.
14. (A.11) Illustratie uit Hugo de Groot's "Nederlandtsche jaerboeken en Historien sedert het jaer MDLV, etc." : "Het Belegh van Oostende".
15. (A.4) "A mappe of the Lowe Contries", uit "The Commentaries of SR Francis Vere". Zie ill. n° 11.
16. (A.9) Bladzijde uit Fleming Philippe "Oostende, vermaerde, gheweldighe, etc..' zie ill. n° 2.
17. (A.7) Illustratie uit Pompeo Giustiniano. Zie ook ill. n° 5.
18. (A.12) Octrooi, verleend op 26 april 1605, nopens innen van heffing op wijn en bier.
19. (A.11) Twee bladzijden uit Hugo de Groot's "Nederlandtsche jaerboeken..." zie ook ill. n° 14.
20. (B.3) Titelpagina uit Enguerran de Monstrellet's "Chroniques de France, Dangleterre, etc...", Deel 3.
21. (B.3) Bladzijde uit Enguerran de Monstrellet's "Chroniques..."
22. (B.1) Fragment uit de "Spieghel Historiael".
23. (B.6) Seynjebrief rakende het "Convoy van Oostende".

(vervolg lijst illustraties)

24. (B.2) Prent op perkament, Rederijkerskamer Nieuwpoort "Van Vroeschepe Dinne, 1491".

25. (D.6) Titelpagina uit "Moerentorfbijbel", herdrukt bij Pieter Jacob Paets, 1657.

26. (D.6) Bladzijde uit "Moerentorfbijbel", gravures van Christoffel van Sichem.

27. (E.2) Twee bladzijden uit Johannes Faber's "Humanae Vitae Miseria", Wenen 1530.

28. (D.2) Twee bladzijden uit het "Grieks Nieuw Testament" van Estienne (Stephanus), 1569. Tekst Joh. 1:32 - 1:51b.

29. (D.8) Twee bladzijden uit "Biblia Gutenbergensis", facsimile. Proloog en eerste bladzijde boek Psalmen.

30. (D.7) Fragment uit het vel van een Torarol.

31. (D.5) Band "Biblia", Aart Dirksz., Amsterdam, 1657.

32. (D.5) Titelpagina "Biblia", Aart Dirksz., Amsterdam, 1657.

33. (D.5) Illustratie uit "Biblia", Aart Dirksz., Amsterdam, 1657, voorstellend "Het Aards Paradijs".

****

DANKBETUIGING

Langs deze weg drukken wij onze dank uit tegenover het Gemeentebestuur van de Stad Oostende en de Stad Deinze, aan de Toeristische Dienst, de Bibliotheek, het Stedelijk Museum en de Heemkundige Kring "De Plate".
Tevens aan alle bereidwillige uitleenorganismen én bezitters van private verzamelingen, die deze tentoonstelling mogelijk maakten.
(zie lijst op pagina 3) Daaraan toevoegend het Koningin Astridmuseum, De Panne en Dhr. G. Boenders.
Onze erkentelijkheid betuigen we ook aan alle personen die, bereidwillig én spontaan, als lid van het Beschermcomité wilden fungeren.
(zie lijst op pagina 2)
"And last but not least", de Werkgroep "Manuscript en Boek tot en met het Beleg van Oostende" (lijst op pagina 2), die de gehele tentoonstelling én de Katalogus uitwerkten.

De Beheerraad van de
Verenigde Protestantse Kerk in België
Gemeente Oostende.